

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA
MAXSUS TA’LIM VAZIRLIGI**

TOSHKENT MOLIYA INSTITUTI

BUDJET HISOBI VA DAVLAT JAMG‘ARMALARI FAKULTETI

“TASDIQLAYMAN”

Budjet hisobi va davlat
jamg‘armalari fakulteti dekani

_____ **N.Oblomurodov**

“ _____ ” 2015 yil

“PENSIYA ISHI” KAFEDRASI

MAXAMATKARIMOVA KAMOLA XABIBULLA QIZI

**“IQTISODIYOTNI MODERNIZATSIYALASH SHAROITIDA BUDJET-
SOLIQ SIYOSATI YAXLITLIGINI TA’MINLASH MASALALARI”**

5231300 -“Pensiya ishi” ta’lim yo‘nalishi bo‘yicha
bakalavr darajasini olish uchun yozilgan

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

“HIMOYAGA RUXSAT ETILDI”

“Pensiya ishi” kafedrası mudiri

_____ **i.f.n., dots. A.Botirov**

“ _____ ” 2015 y.

Ilmiy rahbar:

_____ k.o‘q. D. Toshmuhamedova

“ _____ ” 2015 y.

TOSHKENT – 2015

M U N D A R I J A		Betlar
KIRISH.....		3-5
I BOB.	BUDJET-SOLIQ SIYOSATI YAXLITLIGINING NAZARIY VA TASHKILY ASOSLARI.....	6-26
1.1	Budjet-soliq siyosati yaxlitligining mazmuni, mohiyati va vazifalari.....	6-16
1.2	Budjet-soliq siyosati yaxlitligini ta'minlashning omillari va mezonlari.....	17-26
II BOB.	O'ZBEKISONDA BUDJET-SOLIQ SIYOSATI YURITILISHINING AMALIYOTI.....	27-56
2.1	Budjet daromadlarini shakllantirishda soliq siyosatini tartibga solish amaliyoti.....	27-45
2.2	Budjet xarajatlari tarkibi va miqdorining o'zgarishining budjet-soliq siyosatiga ta'siri tahlili.....	45-56
III BOB.	IQTISODIYOTNI MODERNIZATSIYALASH SHAROITIDA BUDJET-SOLIQ SIYOSATI YAXLITLIGINI TA'MINLASH YO'LLARI.....	57-66
3.1.	Rivojlangan davlatlar budjet-soliq siyosati yaxlitligini ta'minlashning ilg'or tajribalari	57-61
3.2	Budjet-soliq siyosati yaxlitligini ta'minlashda moliyaviy barqarorlik va samaradorlikni ta'minlash masalalari	61-66
XULOSA.....		67-69
ADABIYOTLAR RO'YXATI		70-75

KIRISH

Bitiruv malakaviy ishining dolzarbligi. O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida ro‘y berayotgan tub o‘zgarishlar, moliyaviy-iqtisodiy nazariya, budjet-soliq siyosati va budjetning huquq va majburiyatlarining bajarilishini ijtimoiy-iqtisodiy yaratuvchilik ruhida qayta ko‘rib chiqishni talab etmoqda. “Yuqori iqtisodiy o‘sish sur‘atlari har tomonlama chuqur va puxta o‘ylangan izchil soliq va pul-kredit siyosatini amalga oshirish orqali ta‘minlanadi. Ushbu siyosat, avvalambor, iqtisodiyotda soliq yukini kamaytirish, xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatida uning rag‘batlantiruvchi rolini kuchaytirishga qaratiladi.”¹

Hozirgi kunda O‘zbekiston Respublikasi hukumati tomonidan davlat budjeti loyihasini tayyorlash jarayonida soliq yukini bosqichma-bosqich kamaytirish nazarda tutilgan. “Soliq yukini, birinchi navbatda, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlaridan olinadigan soliq yukini sezilarli darajada kamaytirish belgilanmoqda.”² Bu esa budjet-soliq siyosati sohasidagi qarorlarning samarali bo‘lishini, daromadlar va xarajatlarni rejalashtirishda ilmiy asoslangan va tahlil etilgan iqtisodiyotning turli sohalarini barqaror rivojlantirishga qaratilgan me‘yoriy-huquqiy hujjatlarni aniq mezonlar asosida ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etishning muhimligi mazkur bitiruv-malakaviy ishining dolzarbligini belgilaydi.

Bitiruv-malakaviy ishining maqsad va vazifalari. Budjet-soliq siyosati strategiyasini belgilash, davlat daromadlari, xarajatlari va qarzlarni boshqarish kabi masalalarning nazariy va amaliy jihatlarini o‘rganish, amaliy tahlil qilish, izlanishlar natijasi asosida budjet-soliq siyosati yaxlitligini ta‘minlashni takomillashtirish masalalaridan xulosa va takliflar tizimini ishlab chiqishdan iborat. Mazkur maqsadni amalga oshirish uchun bitiruv malakaviy ishining vazifalari belgilandi, jumladan:

- mamlakatimizda amalga oshirilayotgan budjet-soliq siyosatining nazariy va tashkiliy asoslarini o‘rganish;

¹I. Karimov. “2015 yilda iqtisodiyotimizda tub tarkibiy o‘zgarishlarni amalga oshirish, modernizatsiya va diversifikatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish hisobidan xususiy mulk va xususiy tadbirkorlikka keng yo‘l ochib berish – ustuvor vazifamizdir” Xalq so‘zi, 16.01.2015

² Karimov I.A. 2012 yil Vatanimiz taraqqiyotini yangi bosqichga ko‘tariladigan yil bo‘ldi. O‘zbekiston Respublikasi Islom Karimovning 2011 yilning asosiy yakunlari va 2012 yilda O‘zbekistonning ijtimoiy iqtisodiy rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma‘ruzasi// Xalq so‘zi, 2012 yil 20 yanvar².

- O'zbekistonda budget-soliq siyosatini yuritilishining amaliyotini budget daromadlari tarkibida soliqlarning o'rni va dinamikasi tahlili, budget xarajatlari tarkibi va miqdorining o'zgarishiga budget-soliq siyosatiga ta'sirining tahlili, soliq siyosatini tartibga solish amaliyoti tahlillari asosida ko'rib chiqish;

- iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida budget-soliq siyosati yaxlitligini ta'minlash yuzasidan xulosalar ishlab chiqish.

Bitiruv malakaviy ishini yoritishda mavzuning obyekti sifatida O'zbekiston Respublikasi davlat budjeti ijrosi yuzasidan ma'lumotlardan foydalanilgan. Bitiruv malakaviy ish mavzusining ma'lumotlar asosini O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot Vazirligi, Davlat Statistika Qo'mitasi, Moliya Vazirligi va Davlat Soliq Qo'mitasi tomonidan chop etilgan davriy va normativ ma'lumotlar, statistik to'plamlar va muammoga doir turli adabiyotlar tashkil qiladi.

Bitiruv malakaviy ishining predmeti sifatida budget-soliq siyosatini amalga oshirilishida yuzaga kelgan munosabatlar shakllanadi.

Bitiruv malakaviy ishining nazariy va amaliy ahamiyati. Bitiruv malakaviy ishdagi asosiy xulosalar, natijalar va taklif etiluvchi tadbirlar iqtisodiyotning modernizatsiyalashuv sharoitida barqaror budget-soliq siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirish masalalarida nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Ishda keltirilgan xulosalar va fikrlar mamlakat budget-soliq siyosati yaxlitligini ta'minlashni takomillashtirish asosida davlat va jamiyat taraqqiyoti barqarorligini ta'minlashning nazariy asosi bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Bitiruv malakaviy ishi tarkibi va tuzilishi. Bitiruv malakaviy ishi kirish, uchta bob, xulosa, foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatidan iborat. Ushbu tarkib mavzu oldidagi muammolar va ularning yechimlarini to'la ochib berish uchun mosdir.

Bitiruv malakaviy ishining kirish qismida mavzuning dolzarbligi va o'rganilganlik darajasi, tadqiqotning maqsadi va vazifalari, obyekti, nazariy va amaliy ahamiyati haqida ma'lumotlar berilgan.

Birinchi bobda budget-soliq siyosati yaxlitligining mohiyati, belgilari, funksiyalari, tarkibi va tamoyillari, budget-soliq siyosati yaxlitligini moliyaviy tartibga solishning nazariy jihatlar haqida to'xtalib o'tilgan.

Ikkinchi bobda mamlakatda amalga oshirilayotgan budget-soliq siyosati mexanizmining amaldagi ijrosi tahlillari keltirilgan.

Uchinchi bobda iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida budget-soliq siyosati yaxlitligini ta'minlash masalalari haqida fikr-mulohaza va takliflar tizimi ishlab chiqilgan.

I BOB. BUDJET-SOLIQ SIYOSATI YAXLITLIGINING NAZARIY VA TASHKILiy ASOSLARI

1.1. Budget-soliq siyosati yaxlitligining mazmuni, mohiyati va vazifalari

Budjet-soliq siyosati iqtisodiy siyosatning yadrosi hisoblanadi hamda o'zida jamiyat institutlari va aholi o'rtasidagi moliyaviy munosabatlarni yaqqol ifodalaydi. Budjet siyosati, aytish mumkinki, makroiqtisodiy barqarorlikning bosh omilidir. Davlat budjeti siyosatini yuritishda ikki dastakka egadir. Bular davlat daromadlari va xarajatlaridir. Bularning bevosita va bilvosita usullar deb atash mumkin.

Budjet siyosatining bilvosita usullari bo'lib, soliqlar va soliqsiz to'lovlar orqali iqtisodiyotga ta'sir ko'rsatish kabi tadbirlar hisoblanadi. Soliq stavkalarining o'zgarishi, soliqlar bo'yicha imtiyozlar yaratish yohud ularni bekor qilish, turli xil to'lovlarni joriy qilish kabi bilvosita usullar orqali mamlakatdagi ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatga ta'sir ko'rsatish mumkin, bunda soliq to'lovlarning moddiy qiziqishlari budjet siyosatidagi hal qiluvchi rolni o'ynaydi.

Budjet siyosatining bevosita usullariga esa budjetning xarajatlar qismi orqali ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatga ta'sir ko'rsatish kiradi.

Zero, prezidentimiz ta'kidlaganidek, "2010 yilda qabul qilingan Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontseptsiyasiga muvofiq demokratik va bozor islohotlarini yanada chuqurlashtirish, davlat va ijtimoiy institutlar hamda sud tizimini isloh etish borasidagi vazifalarni izchil amalga oshirish eng ustuvor yo'nalish bo'lib qolayotganini alohida ta'kidlash lozim."³

Davlat budjet-soliq siyosatining strategik vazifasi - davlat mablag'larini tuzilmaviy qayta qurishni, iqtisodiy mustaqillikni va oxir-oqibatda aholi farovonligining oshishini ta'minlash uchun rivojlanayotgan bozor iqtisodiyoti va uning infratuzilmasiga maqsadli ta'sir ko'rsatishga yo'naltirishdan iborat. Bu erda budjet-soliq siyosati deganda, davlatning budjet daromadlarini optimal

³ I. Karimov. "2015 yilda iqtisodiyotimizda tub tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish, modernizatsiya va diversifikatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish hisobidan xususiy mulk va xususiy tadbirkorlikka keng yo'l ochib berish – ustuvor vazifamizdir" Xalq so'zi, 16.01.2015

shakllantirish va davlat xarajatlarini ratsionalizatsiya qilish uchun soliq olishni takomillashtirish sohasidagi siyosati tushuniladi. Zero, “2015 yilda yalpi ichki mahsulot hajmining o‘shish sur‘ati 108 foiz darajasida bo‘lishi ko‘zda tutilmoqda. Bu borada sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmining 8,3 foizga, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining 6 foizga ko‘payishi belgilanmoqda.”⁴

Ayni paytda budget-soliq siyosati ishlab chiqarishni o‘stirishga va uning samaradorligini oshirishga, soliqqa tortiladigan bazani kengaytirish maqsadida yuridik va jismoniy shaxslar daromadlarini ko‘paytirishga qaratilgan bo‘lishi lozim. Prezidentimiz aytganlaridek, “Joriy yilda xizmat ko‘rsatish sohasini yanada jadal sur‘atlar bilan rivojlantirish mo‘ljallanmoqda. Xizmatlar ko‘rsatish hajmini 15,6 foizga oshirish va uning yalpi ichki mahsulotdagi ulushini 54,5 foizga etkazish nazarda tutilmoqda.”⁵

Budget-soliq siyosatining hususiyati shundan iboratki, u nafaqat davlatning daromadlar bazasini ta‘minlash va kelib tushgan pul mablag‘larini xarajat qilish, balki jamiyatda makroiqtisodiy barqarorlikni hamda inflyatsiyaning past darajasini, aholining optimal bandligini ta‘minlashi zarur.

Budget-soliq siyosati tor ma‘noda makroiqtisodiy barqarorlik va mustahkam iqtisodiy o‘shish, iqtisodiyotda tarkibiy o‘zgarishlarni ta‘minlash, tashqi iqtisodiy faoliyatni va bosqichma-bosqich valyuta bozorini erkinlashtirish, aholining barqaror moddiy farovonligini ta‘minlash va aholining ijtimoiy himoyasini oshirish kabi umumdavlat makroiqtisodiy vazifalarni ta‘minlashga yo‘naltirilgan.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida budget-soliq siyosatining asosiy vazifalari iqtisodiyotda ishlab chiqarish jarayonining pasayib ketishiga yo‘l qo‘ymaslik, ya‘ni ishlab chiqarishni rag‘batlantirishga yo‘naltirilgan chora-tadbirlar ishlab chiqishdan iborat. Buning uchun soliq siyosati sohasida soliq stavkalarini pasaytirish, yangi investitsiyalar uchun soliq imtiyozlarini berish, tezlashtirilgan amortizatsiyani qo‘llash kabi tadbirlar amalga oshiriladi. “Ayni paytda inflyatsiya darajasi 5,5 – 6,5

⁴ I. Karimov. “2015 yilda iqtisodiyotimizda tub tarkibiy o‘zgarishlarni amalga oshirish, modernizatsiya va diversifikatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish hisobidan xususiy mulk va xususiy tadbirkorlikka keng yo‘l ochib berish – ustuvor vazifamizdir”, Xalq so‘zi, 16.01.2015

⁵ O‘sha yerda.

foizni tashkil etishi kutilmoqda. Bu 2014 yilga qaraganda sezilarli darajada pastdir.”⁶

Davlat budjet siyosatini yuritishda ikki dastakka egadir. Bular davlat daromadlari va xarajatlaridir. Bularning bevosita va bilvosita usullar deb atash mumkin.

Budjet siyosati budjet-soliq siyosatining nisbiy jihatdan mustaqil bo‘lgan bir qismi hisoblanadi. Matematik tilda ifodalanadigan bo‘lsa, bu quyidagichadir:

$$\mathbf{BSs = Bs+Ss}$$

Bu erda: **BSs** – budjet-soliq siyosati

Bs – budjet siyosati

Ss – soliq siyosati.

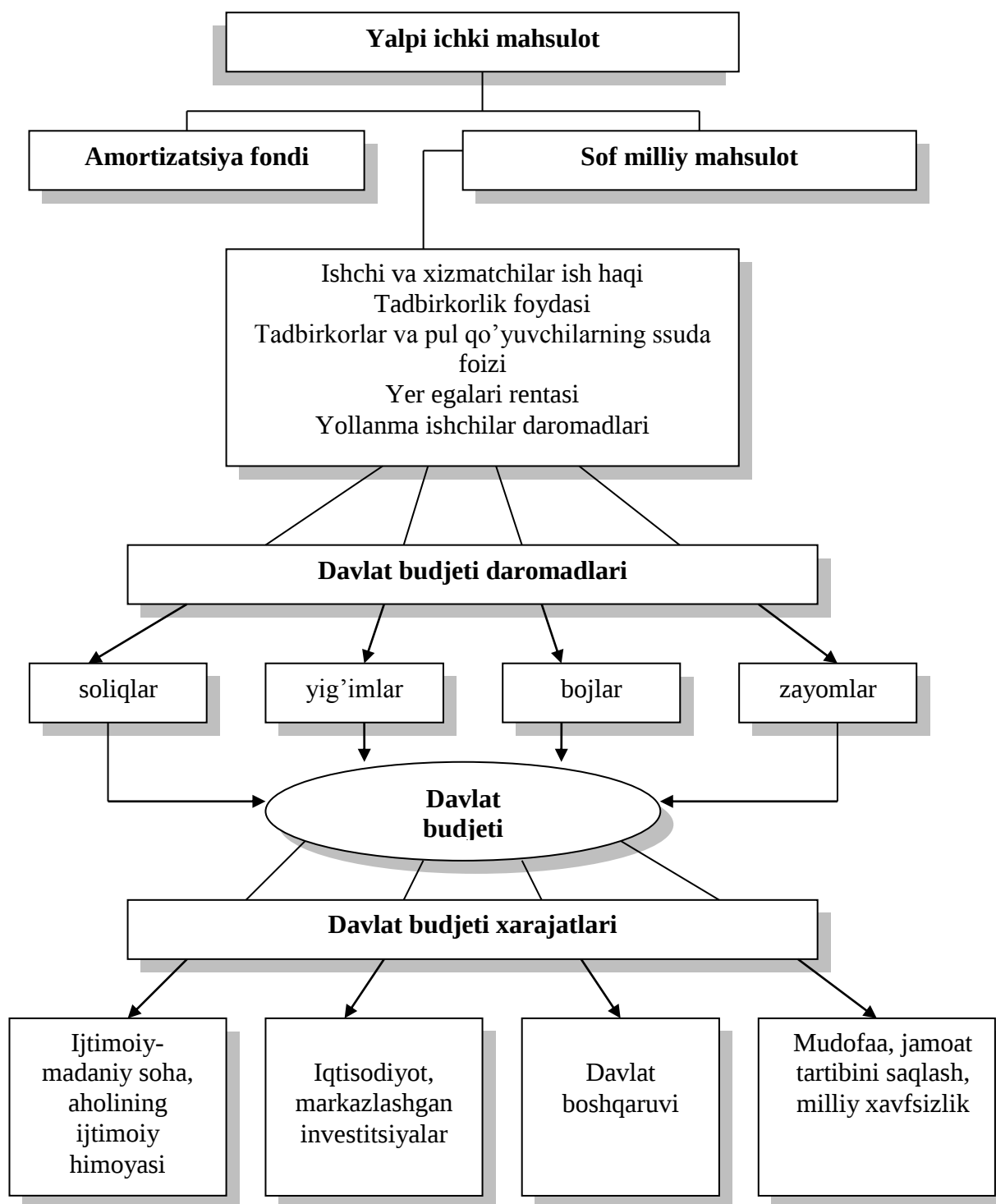
Eng umumiy tarzda, budjet siyosati o‘z ichiga:

- davlat budjeti daromadlarini shakllantirish manbalarini;
- budjet xarajatlarining ustuvor yo‘nalishlarini;
- budjet nomuvozanatligining yo‘l qo‘yilishi mumkin bo‘lgan chegaralarini;
- budjet taqchilligini moliyalashtirish manbalarini;
- budjet tizimining alohida bo‘g‘inlari o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar printsiplarini qamrab oladi.⁷

Davlat budjeti orqali jamiyatda yaratilgan yalpi ichki mahsulot va milliy daromad qayta taqsimlanadi. Shuningdek, davlat budjeti orqali davlat jamiyatning ijtimoiy takror ishlab chiqarish jarayonlariga ta’sir qilishning moliyaviy dastaklariga ega bo‘ladi. (1.1-rasm)

⁶ I. Karimov. “2015 yilda iqtisodiyotimizda tub tarkibiy o‘zgarishlarni amalga oshirish, modernizatsiya va diversifikatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish hisobidan xususiy mulk va xususiy tadbirkorlikka keng yo‘l ochib berish – ustuvor vazifamizdir” Xalq so‘zi, 16.01.2015

⁷ Malikov T., Jalilov P., **Budjet-soliq siyosati**. Mongrafiya. T.: Akademnashr, 2011. 472 b.

1.1-rasm. YAIMning davlat budjeti orqali davlat funktsiyalariga taqsimlanishi⁸

Yuqoridagilarni hisobga olgan holda, budjet siyosatining mazmun-mohiyatini aniqlovchi ta'rifni berish mumkin: davlat budjeti daromadlarini shakllantirish manbalari, budjet xarajatlarining ustuvor yo'nalishlari, budjet

⁸Nurmuxamedova B., Kabirova N. Moliya. O'quv qo'llanma. - T.: "VNESHINVESTPROM". 2013. B.224.

muvozanatligining yo‘l qo‘yilishi mumkin bo‘lgan chegaralari, budget defitsitini moliyalashtirish manbalari va budget tizimining alohida bo‘g‘inlari o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning printsiplarini aniqlashga budget siyosati deyiladi.

Davlat budget-soliq siyosatining strategik vazifasi davlat mablag‘larini tuzilmaviy qayta qurishni, iqtisodiy mustaqillikni va oxir-oqibatda aholi farovonligining oshirishini ta‘minlash uchun rivojlanayotgan bozor iqtisodiyoti va uning infratuzilmasiga maqsadli ta‘sir ko‘rsatish, davlatning daromadlari va xarajatlarini ratsional shakllantirish, budget bo‘g‘inlari o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga solish, mahalliy budgetlar manfaatlarini muvofiqlashtirib turishni ta‘minlashi lozim.

Ayni paytda, budget-soliq siyosati ishlab chiqarishni o‘stirishga va uning samaradorligini oshirishga, soliqqa tortiladigan bazani kengaytirish maqsadida yuridik va jismoniy shaxslar daromadlarini ko‘paytirishga qaratilgan bo‘lishi kerak⁹.

Budget-soliq siyosatining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- davlat budjeti taqchilligini yo‘l qo‘yilgan eng kam daraja doirasida (YaIMning 3-4%i atrofida) cheklashga yo‘naltirilgan qattiq moliyaviy siyosatni amalga oshirish;
- davlat xarajatlarining, birinchi navbatda, iqtisodiyotdagi zarur tarkibiy o‘zgarishlarni amalga oshirish, ishlab chiqarishning o‘sishini ko‘zlab yo‘naltirishni ta‘minlash;
- aholining ijtimoiy himoyasini ta‘minlash, aholining konstitutsiya bilan kafolatlangan huquqlarini himoya qilishni ta‘minlovchi moliyaviy baza yaratish, aholi turmush darajasini ko‘tarish uchun zarur shart-sharoit yaratish;
- davlat budjeti va korxonalar moliyaviy ahvolining barqarorligini ta‘minlash;
- budget intizomiga qat’iy rioya qilish;
- soliq siyosatini takomillashtirish, soliqlarning iqtisodiyotga rag‘batlantiruvchi ta‘sirini kuchaytirish tadbirlarini amalga oshirish;
- budget daromadlarining katta qismini joylarga biriktirish, mahalliy budgetlarning daromad manbalarini mustahkamlash;

⁹ Malikov T., Jalilov P., Budget-soliq siyosati. Mongrafiya. T.: Akademnashr, 2011. 472 b.

- soliq siyosati belgilab bergan chora-tadbirlarni amaliyotga tadbiq etuvchi tegishli budjet-soliq tizimini ishlab chiqish va takomillashtirish.

Mamlakatimizda soliq siyosatida “birinchi navbatda amalga oshiriladigan vazifalar qatoriga daromad solig‘i stavkasini 7,5 foizga kamaytirish kiradi. Shu bilan birga, qurilish sohasida faoliyat yuritayotgan korxonalar uchun yagona soliq to‘lovi stavkasi, sanoat korxonalarida bo‘lganidek, 6 foizdan 5 foizga tushiriladi.”¹⁰

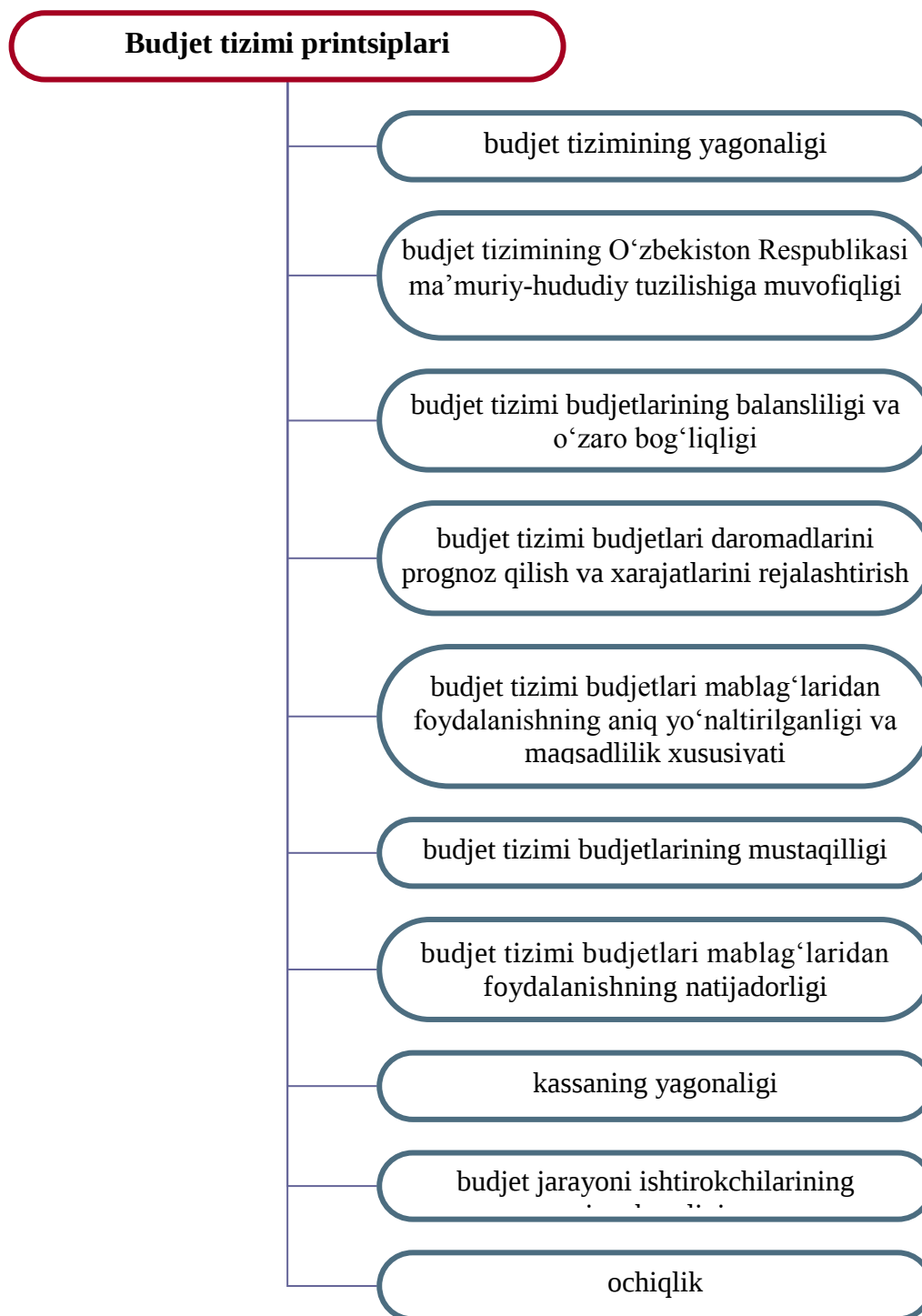
Budjet tizimi barcha darajadagi budjetlar, davlat maqsadli jamg‘armalari budjetlari va budjet tashkilotlarining budjetdan tashqari jamg‘armalari, budjet tizimi budjetlarini tuzish va tashkil etish printsiplari, ular o‘rtasida budjet jarayoni mobaynida yuzaga keladigan o‘zaro munosabatlar yig‘indisini o‘zida ifodalaydi.¹¹

Budjet tizimi quyidagi printsiplarga asoslanadi: (1.2-rasm)

- budjet tizimining yagonaligi;
- budjet tizimining O‘zbekiston Respublikasi ma’muriy-hududiy tuzilishiga muvofiqligi;
- budjet tizimi budjetlarining balanslilik va o‘zaro bog‘liqligi;
- budjet tizimi budjetlari daromadlarini prognoz qilish va xarajatlarini rejalashtirish;
- budjet tizimi budjetlari mablag‘laridan foydalanishning aniq yo‘naltirilganligi va maqsadlilik xususiyati;
- budjet tizimi budjetlarining mustaqilligi;
- budjet tizimi budjetlari mablag‘laridan foydalanishning natijadorligi;

¹⁰ I. Karimov. “2015 yilda iqtisodiyotimizda tub tarkibiy o‘zgarishlarni amalga oshirish, modernizatsiya va diversifikatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish hisobidan xususiy mulk va xususiy tadbirkorlikka keng yo‘l ochib berish – ustuvor vazifamizdir” Xalq so‘zi, 16.01.2015

¹¹ O‘zbekiston Respublikasining Budjet Kodeksi. O‘zbekiston Respublikasi 26.12.2013 y. O‘RQ-360-son Qonuni

1.2-rasm. O‘zbekiston Respublikasi budjet tizimi printsiplari¹²

- kassaning yagonaligi;
- budjet jarayoni ishtirokchilarining javobgarligi;
- ochiqlik.

Budjet tizimi barcha darajadagi budjetlar, davlat maqsadli jamg‘armalari budjetlari va budjet tashkilotlarining budjetdan tashqari jamg‘armalari yig‘indisini,

¹² O‘zbekiston Respublikasining Budjet kodeksi 6-modda. O‘zbekiston Respublikasi 26.12.2013 y. O‘RQ-360-son Qonuni

budjet tizimi budjetlarini tuzish va tashkil etish printsiplarini, ular o'rtasida budjet jarayoni mobaynida yuzaga keladigan o'zaro munosabatlarni o'zida ifodalaydi.¹³

Davlat budjeti tuzilmasi quyidagi darajadagi budjetlardan iborat:

-O'zbekiston Respublikasining respublika budjeti;

-Qoraqalpog'iston Respublikasi budjeti, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy budjetlari.¹⁴ (1.3-rasm)

Qoraqalpog'iston Respublikasi budjetining, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy budjetlarining tuzilmasi quyidagi darajadagi budjetlardan iborat:

- Qoraqalpog'iston Respublikasi budjeti tuzilmasiga Qoraqalpog'iston Respublikasining respublika budjeti, Qoraqalpog'iston Respublikasi tumanlari va shaharlarining budjetlari kiradi.

-Viloyatlar mahalliy budjetlari tuzilmasiga viloyat budjeti, tegishli viloyatlar tumanlari va shaharlarining budjetlari kiradi.

-Toshkent shahar mahalliy budjeti tuzilmasiga shahar budjeti va shahar tarkibiga kiruvchi tumanlarning budjetlari kiradi. (1.4-rasm)

Davlat maqsadli jamg'armalari quyidagi jamg'armalardan tashkil topgan:

- O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi;

- O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Respublika yo'l jamg'armasi;

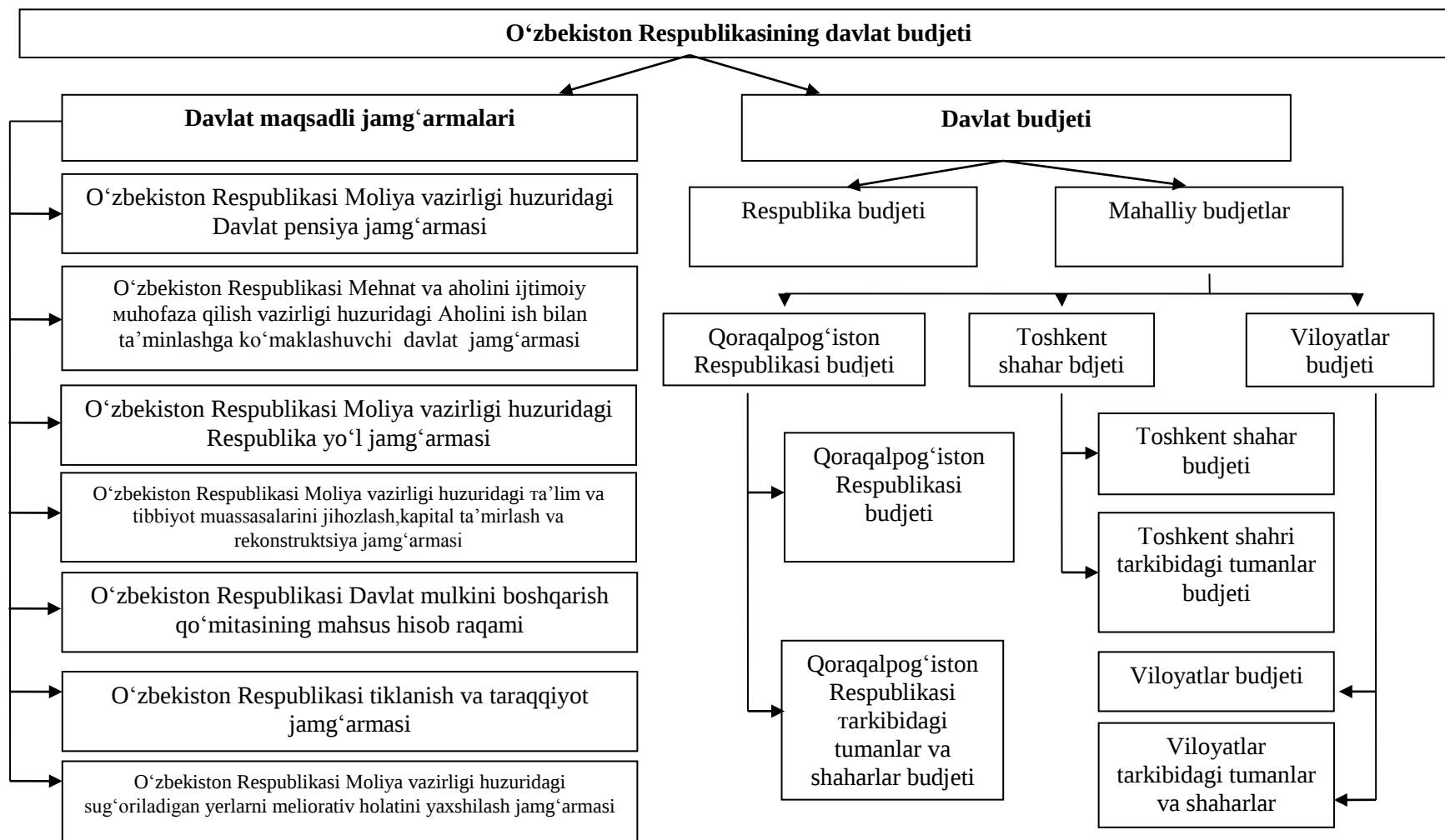
- Davlat mulkini xususiylashtirishdan tushgan mablag'lar jamg'armasi;

-O'zbekiston Respublikasining Bandlikka ko'maklashish davlat jamg'armasi;

- O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi budjetdan tashqari umumta'lim maktablari, kasb-hunar kollejlari, akademik litseylar va tibbiyot muassasalarini rekonstruktsiya qilish, mukammal ta'mirlash va jihozlash jamg'armasi;

¹³ O'zbekiston Respublikasining Budjet kodeksi 6-modda. O'zbekiston Respublikasi 26.12.2013 y. O'RQ-360-son Qonuni.

¹⁴ O'sha yerda 34-modda.

1.3-rasm. O'zbekiston Respublikasining davlat budjeti tuzilmasi¹⁵

¹⁵ O'zbekiston Respublikasining Budget Kodeksi. O'zbekiston Respublikasi 26.12.2013 y. O'RQ-360-son Qonuni

- O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Sug‘oriladigan yerlarning meliorativ holatini yaxshilash jamg‘armasi;

- O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Oliy o‘quv yurtlarining moddiy-texnika bazasini rivojlantirish jamg‘armasi.¹⁶

O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi budjetdan tashqari Pensiya jamg‘armasi fuqarolarning davlat pensiya ta’minoti, ijtimoiy nafaqalar to‘lash, kompensatsiya to‘lovlari va boshqa to‘lovlar bo‘yicha xarajatlarni moliyalashtirishga yo‘naltiriladigan majburiy to‘lovlar, badallar, shuningdek boshqa manbalardan tushadigan mablag‘larni jamlaydi.

O‘zbekiston Respublikasining konsolidatsiyalashgan budjeti O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan moliya yili yakunlari bo‘yicha tahliliy maqsadlar uchun hamda budjet tizimi budjetlarining barcha tushumlari va xarajatlarini hamda O‘zbekiston Respublikasi Tiklanish va taraqqiyot jamg‘armasi mablag‘larini, ular o‘rtasidagi transfertlarni hisobga olmagan holda hisobga olib borish uchun tuziladi. O‘zbekiston Respublikasining konsolidatsiyalashgan budjeti tarkibiga quyidagilar kiradi:

-Davlat budjeti;

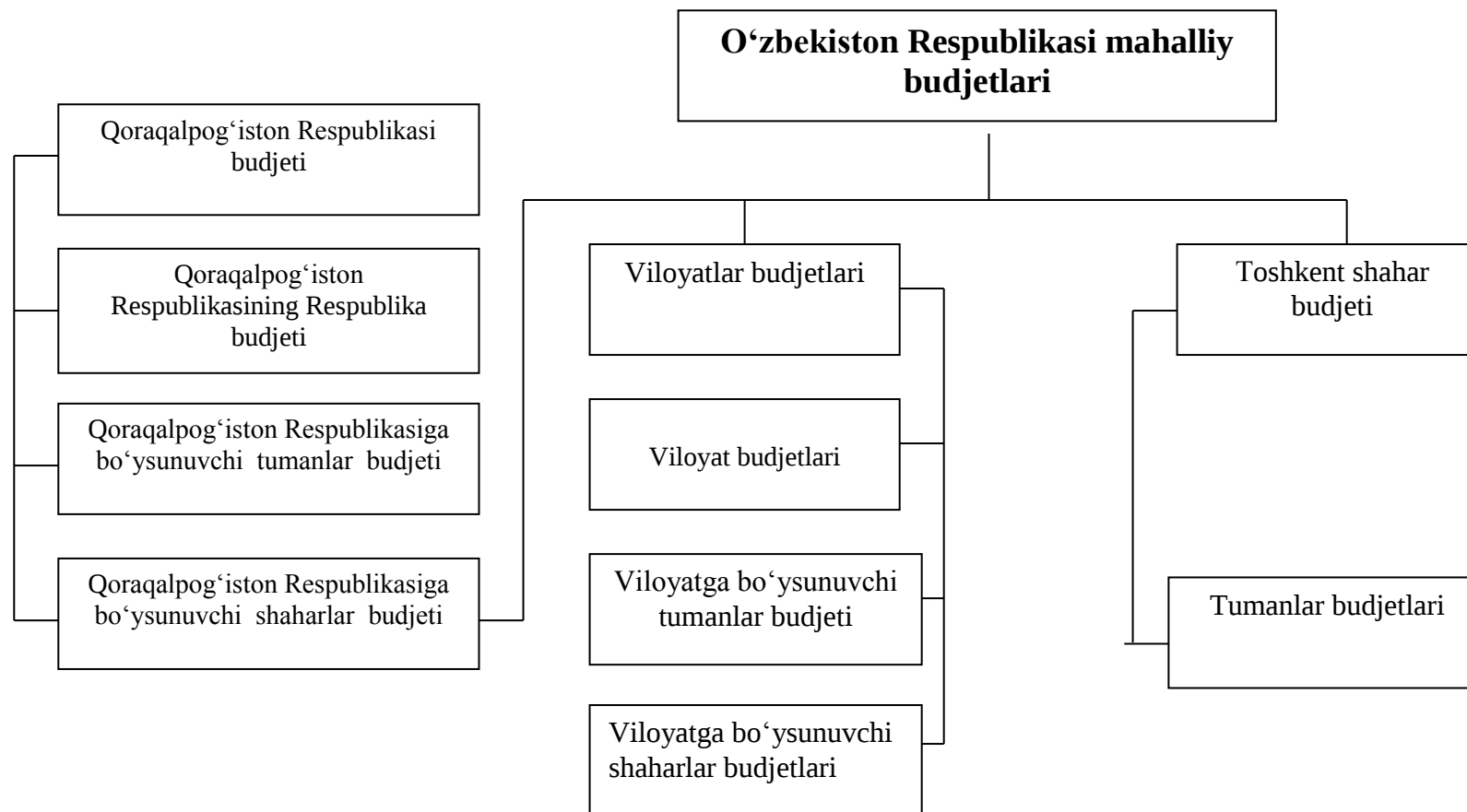
-davlat maqsadli jamg‘armalarining budjetlari;

-O‘zbekiston Respublikasi Tiklanish va taraqqiyot jamg‘armasi mablag‘lari.¹⁷

Tiklanish va taraqqiyot jamg‘armasi - ustuvor investitsiya loyihalarini hamda iqtisodiyotning bazaviy tarmoqlarini modernizatsiya qilish va texnik jihatdan qayta jihozlashga, mamlakatni muttassil, barqaror va mutanosib ravishda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishga erishilishiga, shuningdek samarali tarkibiy va investitsiya siyosati amalga oshirilishiga doir loyihalarni moliyalashtirish uchun belgilangan mablag‘larni jamlaydi.

¹⁶ O‘zbekiston Respublikasining Budjet kodeksi 36-modda. O‘zbekiston Respublikasi 26.12.2013 y. O‘RQ-360-son Qonuni

¹⁷ O‘sha yerda 45, 46, 47-moddalar.

1.4-rasm. O'zbekiston Respublikasi mahalliy budjetlarining tuzilishi¹⁸

¹⁸ O'zbekiston Respublikasining **Budjet** Kodeksi. O'zbekiston Respublikasi 26.12.2013 y. O'RQ-360-son Qonuni

1.2. Budget-soliq siyosati yaxlitligini ta'minlashning omillari va mezonlari

Hozirgi iqtisodiyotning samarali rivojlanishi ko'p jihatdan bozor iqtisodiyotining davlat tomonidan tartiblanishiga bog'liq bo'lib bormoqda. Lekin, bunda asosiy masala davlat tomonidan boshqarishning vositalari, usullari, imkoniyatlari va chegaralarini har bir davlat uchun xos bo'lgan bozor ichki faoliyatidan kelib chiqqan holda to'g'ri tanlab olishdadir.

Iqtisodiy adabiyotlardan ma'lumki, davlat tomonidan bozorni boshqarishning iqtisodiy, ma'muriy, tashkiliy va ijtimoiy- psixologik usullari mavjud. Iqtisodiy usullarga asosan pul-kredit siyosati, moliya-budjet mexanizmi, bahoni shakllantirish, iqtisodiy dasturlash hamda tadbirkorligi kiradi.

Boshqarishning bu usullaridan foydalanish nisbatlari esa har bir davlatning iqtisodiy tuzumiga, bozor iqtisodiyotining rivojlanish darajasiga bog'liq bo'ladi. Jahon iqtisodiy amaliyotida shu paytga qadar bozorning erkin iqtisodiyot, rejali iqtisodiyot va boshqariladigan, tartibga solib turiladigan kabi turlari amalda qo'llanilgan. Bozor mexanizmining qaysi turi amalda ekanligiga qarab iqtisodiyotni boshqarishning tegishli usullariga yetakchilik qiladi.

Respublikamizda aynan bozorni boshqarish tajribasining yo'qligi sabab g'arb iqtisodiy tafakkuri turli oqimlarning davlatning bozor iqtisodiyoti uzoq vaqt amalda bo'lgan, rivojlangan davlatlarning boy tajribalarini chukur o'rganish va tahlil etish, natijalaridan zarur hollarda oqilona foydalanish maqsadga muvofiqdir. Shu maqsadda iqtisodiyotni boshqarishda davlatning aralashuvi, uni tartibga solishning nazariy jihatlarini o'rganish ham muhim ahamiyatga ega.

Mumtoz iqtisodchilar U.Petti, M.B. Sey va ingliz iqtisodchilari D.Rikardo, Dj.Mill «erkin iqtisodiyot» tarafdorlari bo'lganlar. Ularning fikricha, iqtisodiyot o'z-o'zini bozorning qiymat qonuni asosida boshqaruvchi tizimdir. Davlatning iqtisodga aralashuvi shart emas, talab va taklif qonuni ishlab chiqarish jarayonini boshkarib turadi, moliyaviy resurslarni zarur tomonga yo'naltirib turadi, deb

hisoblaydilar. Lekin, iqtisodiy munosabatlarning murakkablashuvi davlatni iqtisodiyotning turli sohalarida kengroq va chukurroq aralashuvini taqozo qiladi.

Mumtoz iqtisodchilar orasida soliqlarning iqtisodiyotdagi rolga nisbatan ikki xil qarash mavjud bo'lgan. Keyns maktabi soliqlarni davlat tomonidan boshqaruv vositasi deb hisoblaganlar, neoklassik maktabi esa soliklarni fiskal kurol sifatida qabul kilinadi. Soliqlarning vazifasiga nisbatan tegishli bo'lgan ikki funksiyaning mavjudligidan va bu ikki qarashda ulardan biriga ko'proq e'tibor berilishidan kelib chiqadi. Bu soliklarning fiskal va iqtisodiy funksiyalaridir.

Makroiqtisodiy jihatdan davlatning samarali budjet-soliq siyosati investitsiya iqlimini yaxshilash, moliyaviy barqarorlik, pul va moliya bozorlari rivoji, korxonalarni moliyaviy sog'lomlashtirish va aholining real daromadlari o'sishiga imkon beradi.

Soliq tadbirlari budjet tadbirlarini to'ldirib turadi va ular birgalikda talab majmuasini rivojlantirishga, natijada esa ishlab chiqarishni ham rivojlantirishga olib keladi. Budjet-soliq siyosati pul-kredit siyosati kabi davlatning yaxlit tadbirlarini ishlab chiqishni taqozo etadi. Ular quyidagilardan iborat:

1. Iqtisodiy holatni ko'tarish davrida davlat budjet-soliq va pul-kredit siyosatida qarama-qarshi tadbirlarni mujassamlashtirib turish siyosatini o'tkazadi. Ushbu davrdagi budjet-soliq siyosati soliqlar stavkasining ko'tarilishi, davlat xarajatlarining qisqarishi, amortizatsiya siyosatini o'tkazish doirasida chegaralanishlar bilan xarakterlanadi.

2. Moliyaviy barqarorlikni ta'minlash. Buning uchun, eng avvalo iqtisodiy islohotlarni muvaffaqiyatli o'tkazishning asosi sifatida pul muomalasini barqarorlashtirish bo'yicha zarur choralar ko'rish darkor. Faqat barqaror pul tizimi yaratilgan sharoitida xo'jalik mexanizmining barcha qatnashchilari va tashkiliy qismlar o'rtasida aloqalar o'rnatish mumkin.

3. Investitsion faollikni rivojlantirish va uning milliy daromaddagi ulushini ko'paytirish.

4. Budjetning davlat dotatsiyalari bo'yicha alohida moddiy ishlab

chiqarish sohalariga ishlab chiqarish xarajatlarini qisqartirish. Xarajatlar orqali budjet va iqtisodiyotni boshqarish rivojlantirishning muhim dastagi bo'lib xizmat qiladi.

5. Budjetning daromad bazasini, soliqqa tortishni takomillashtirish va soliqlarni to'liq to'lanishi bo'yicha nazoratni kuchaytirish hisobiga barqarorlashtirish. Soliqlar orqali korxonalar faoliyatini rag'batlantirish raqobatbardoshlikni oshiradi, kapital yig'ilishi uchun qulay sharoit yaratadi. Bunda turli soliqlardan imtiyozlar berilib, iqtisodiy rivojlanish uchun zamin yaratiladi.

6. Davlat xarajatlarini maqsadli va samarali tashkil qilish bo'yicha moliyaviy nazorat tizimini shakllantirish.

Hozirgi kundagi eng dolzarb masalalardan biri - budjet daromadlari va xarajatlari o'rtasidagi mutanosiblikni ta'minlashdan iborat. Bunda asosiy o'rinni budjet-soliq siyosati yaxlitligiga erishish masalasi egallaydi.¹⁹

Budjet davlat uchun zarur bo'lgan moliyaviy resurslarni aks ettirib, shu bilan birgalikda mamlakat soliq siyosatini belgilaydi.

Soliq siyosatini o'zgartirib, davlat muayyan doiralarda mamlakatni iqtisodiy rivojlantirishni rag'batlantirishi va uning iqtisodiyotda paydo bo'ladigan salbiy ko'rinishlariga yo'l qo'ymasligi mumkin. Soliqlar yordamida tartibga solish har qanday mamlakatning xo'jalik hayotini, ya'ni ishlab chikarish tarkibi, sarmoya jamg'arish shaxsiy iste'molni qamrab oladi, chunki soliq siyosatining o'zgarishi mamlakat iqtisodiyotining ta'sirchan vositasidir.

Soliq siyosati yordamida tartibga solish har doim ham samarali natijalar beravermaydi, bunga mavjud iqtisodiy vaziyatni to'g'ri baholamaslik, uzoq muddatli strategik taxminlashtirishni noto'g'ri belgilash, soliq yukining taqsimlanishida nomutanosiblik sabab bo'lishi mumkin.

¹⁹ Qosimova G. Davlat moliyasini boshqarish. O'quv qo'llanma. - T.: "IQTISOD-MOLIYA". 2008. B.260 .

Soliq siyosati asosiga budgetga soliq tushumlari hajmlarini soliq stavkalarini oshirish hisobiga emas, balki ishlab chiqarishni tegishli tarmoqlarini va mahsulotlarning ustuvor turlarini rag'batlantirish vositasida soliq solish bazasini ko'paytirishga imkon yaratadigan choralar hisobiga oshirish zarurligiga asosiy e'tiborni qaratish lozim. Soliqlarning ustqurma tartibning subyektiv hodisasi sifatidagi ahamiyati davlat faoliyati bilan chambarchas bog'liq. Ushbu ahamiyat doimiy harakatda bo'lib, butun xalq xo'jaligini manfaatlari va maqsadlarini jamlama ko'rinishda aks ettiradigan holda davlat siyosatini o'zgarishiga bog'liqdir.

Budget-soliq siyosati uzoq davom etadigan ichki davr bilan ta'riflanadi: soliq qonunlaridagi yoki davlat xarajatlari tarkibidagi o'zgarishlar, odatda hokimiyatning qonun chiqaruvchi organi tomonidan tasdiqlanishi kerak. Bu esa ko'p vaqtni talab qiladigan turli xil ma'muriy rusum-qoidalar: qonun loyihasini tayyorlash, uni muhokama qilish va kelishib olish, parlament tomonidan qabul qilinishi, Prezident tomonidan tasdiqlanishi va boshqalar bilan bog'langan.

Ko'pincha budget-soliq siyosatini amalga oshirishda funksional kechikish yuz beradi: qaror qabul qilinishi bilan uning ijrosi ko'p vaqt o'tishiga to'qnash keladi. Shunday qilib, tadbir rejalashtirish va ijro etishdagi muddatlarga to'liq rioya etilmasligi budget-soliq siyosatining samaradorligini pasaytiradi, ba'zan uni xavfli ham qiladi: barqarorlashtirish o'rniga beqarorlikka olib kelishi ham mumkin. Inflyatsiya omili, pul muomalasining barqarorligi budget-soliq siyosatini (soliqlarni kamaytirish) natijalarini olish paytida iqtisodiyot tushkunlik bosqichiga o'tsa, ular birmuncha, noo'rin bo'lishi mumkin. Budget-soliq siyosati samarasini pasaytiradigan omillardan quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

- narxlarning o'sishi (haqiqatda iqtisodiyotni rag'batlantirishga doir chora-tadbirlar nafaqat real YaIM ko'payishiga, balki inflyatsiyaga ham olib kelishi mumkin);

- siqib chiqarish effekti: soliq stavkalarini kamaytirish milliy jamg'armalarini qisqartiradi va investitsiyalar hajmini kamaytiradi;

- sof eksport effekti: soliqlarni qisqartirish milliy jamg'armalar miqdorini kamaytiradi, ichki foiz stavkasini oshiradi, xorijiy sarmoyalarning qo'shimcha oqib kelishiga olib keladi: natijada mamlakat valutasining kursi oshadi va sof eksport miqdori qisqaradi.

Budjet-soliq siyosatining rag'batlantirilishi bilan YaIM ko'payganda kishilar foiz stavkasining oshishiga qaramay, pulga bo'lgan talabni oshiradilar, natijada foiz stavkalari keskin oshib, investitsiyalar hajmi qisqaradi. Bozor daromadlarini ko'paytirishdagi budjet-soliq siyosatining yechimi soliq tizimi va soliq siyosati bilan bog'liqdir. O'zbekistonning soliq siyosatini rivojlantirishdagi asosiy yo'nalish bu davlat uchun ham, bozor qatnashchilari uchun ham qulay fiskal sharoitlarni yaratishdir. Bunda soliq islohotining asosiy maqsadi faqat budjet daromadlarini ko'paytirish bo'lib qolmasdan, balki ishlab chiqarishni rivojlantirish, tadbirkorlikni rag'batlantirish va faoliyat faolligini ta'minlashga ham alohida e'tibor qaratilmog'i lozim.

Soliqlar bo'yicha boqimandalik muammosini yechish uchun quyidagilar zarurdir:

- soliq to'lovlarini qarzdor korxona hisobidan mablag'lar olishni qonuniy ta'minlash;

- qat'iy ravishda soliqlar bo'yicha qarzдорlikning mavjud bo'lishida bankrotlik jarayonlarini amalga oshirish;

- mulkdorlarni va korxona rahbarlarini soliqlarni o'z vaqtida budjetga to'lash bo'yicha javobgarlikni oshirish.

Aytib o'tilgan choralarni amalga kiritish budjet-soliq siyosati samaradorligini oshiradi. Ular o'rtasidagi yaxlitlikni ta'minlashga xizmat qiladi hamda soliq tizimini iqtisodiy o'sishga erishish vazifalari bilan muvofiqlashtirishga yordam beradi.

Qisqa davrlarda soliqlarni kamaytirish talabni o'zgartirishga va albatta, budjet tushumlarining kamayishiga olib keladi. Soliqlar orqali taklifga tasir etish o'z natijasini darhol ko'rsatmaydi. Korxona uchun soliq bosimi kamaytirilgandan

soʻng hosil boʻlgan ortiqcha daromadlarni jamgʻarish, investitsiyashga sarflash, qurilish qilish, ishlab chiqarish vositalarini sotib olish, oʻrnatish anchagina vaqt talab qiladi. Shundan keyingina qoʻshimcha mahsulotlar taklifi oʻsishi yuz berib, budjetga qoʻshimcha tushumlar kelishi mumkin.

Demak, bunda davlat xavfli tavakkalchilikka boradi. Ongli ravishda budjet defitsitini kuchaytirib, budjetga kelib tushmagan daromadlar hisobidan maʼlum oraliqdan (vaqtdan) soʻng koʻproq daromad kelishini kutish lozim boʻladi. Aynan shu xavfli tavakkalchilikning mavjudligi va vaqt kerakligi koʻp davlatlarda ushbu nazariyaning qoʻllanilishiga imkon bermaydi. Shunday qilib aholiga, isteʼmolchilarga ishlab chiqaruvchilarga nisbatan soliqlar pasaytirilganda, ishlab chiqarishning va realizatsiyaning oʻsishi orqali daromadlarning ham oʻsishi va budjetga qoʻshimcha daromadlar tushishi mumkin.

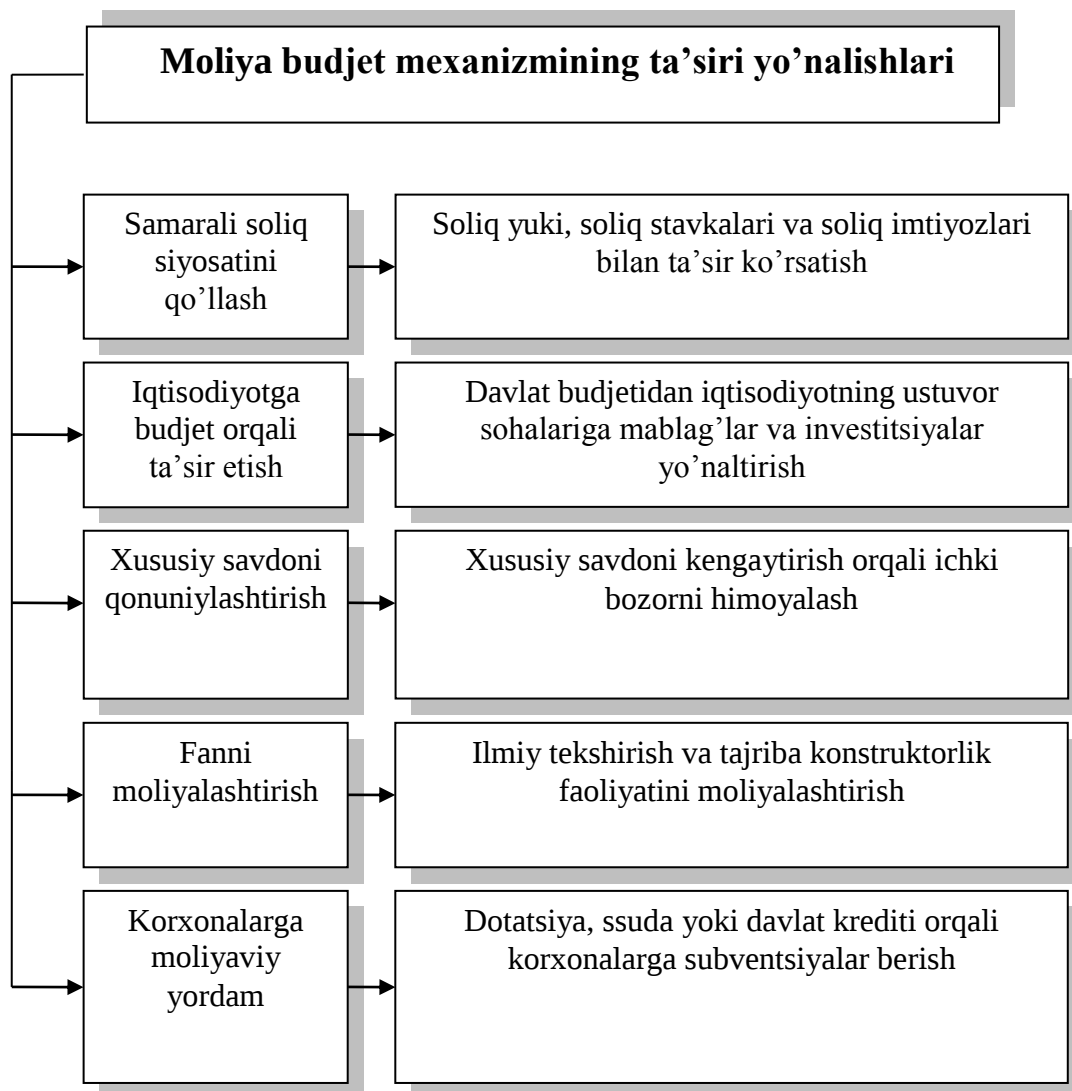
Bunday hollarda davlat budjeti-moliya, aniqrogʻi soliqlar orqali taʼsir qilishi, yaʼni soliqqa tortish darajasini pasaytirishi yoki bu tarmoqlarni moliyalashtirishi, ssudalar berishi, yohud investitsiya qilishi va hokazolar orqali davlatning iqtisodiyotga aralashuvi uni tartibga solish zaruriyati yuzaga keladi. Davlatning iqtisodiy boshqarish vositalaridan biri boʻlgan moliya-budjet mexanizmini kengaytirilgan takror ishlab chiqarish jarayoniga taʼsirining asosiy yoʻnalishlari 1.5-rasmda aks ettirilgan.

Budjet-soliq siyosati yaxlitligini taminlashda davlat tadbirlarining yoʻnalishlari quyidagilardan tarkib topadi:

- mamlakatda makroiqtisodiy barqarorlikni, iqtisodiyotning jadal surʼatlarda rivojlanishini taʼminlash, yalpi ichki mahsulotning izchil oʻsishiga erishish, yillik inflyatsiya darajasini pasaytirish mamlakatda qatʼiy pul-kredit siyosatini amalga oshirish orqali milliy valuta qadrini mustahkamlash, uning erkin ayirboshlashini taʼminlashga erishish;

- korxonalarga soliq yukini kamaytirish boʻyicha tadbirlarni izchil davom ettirish, xoʻjalik subyektlarining investitsion faolligini oshirishga, ularning iqtisodiy erkinligini kengaytirishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish;

- milliy iqtisodiyotning eksport salohiyatini kengaytirish uchun qo‘shimcha iqtisodiy rag‘batlarni yaratish, xorijiy investitsiyalar jalb qilish uchun zarur sharoitlarni ta’minlash;

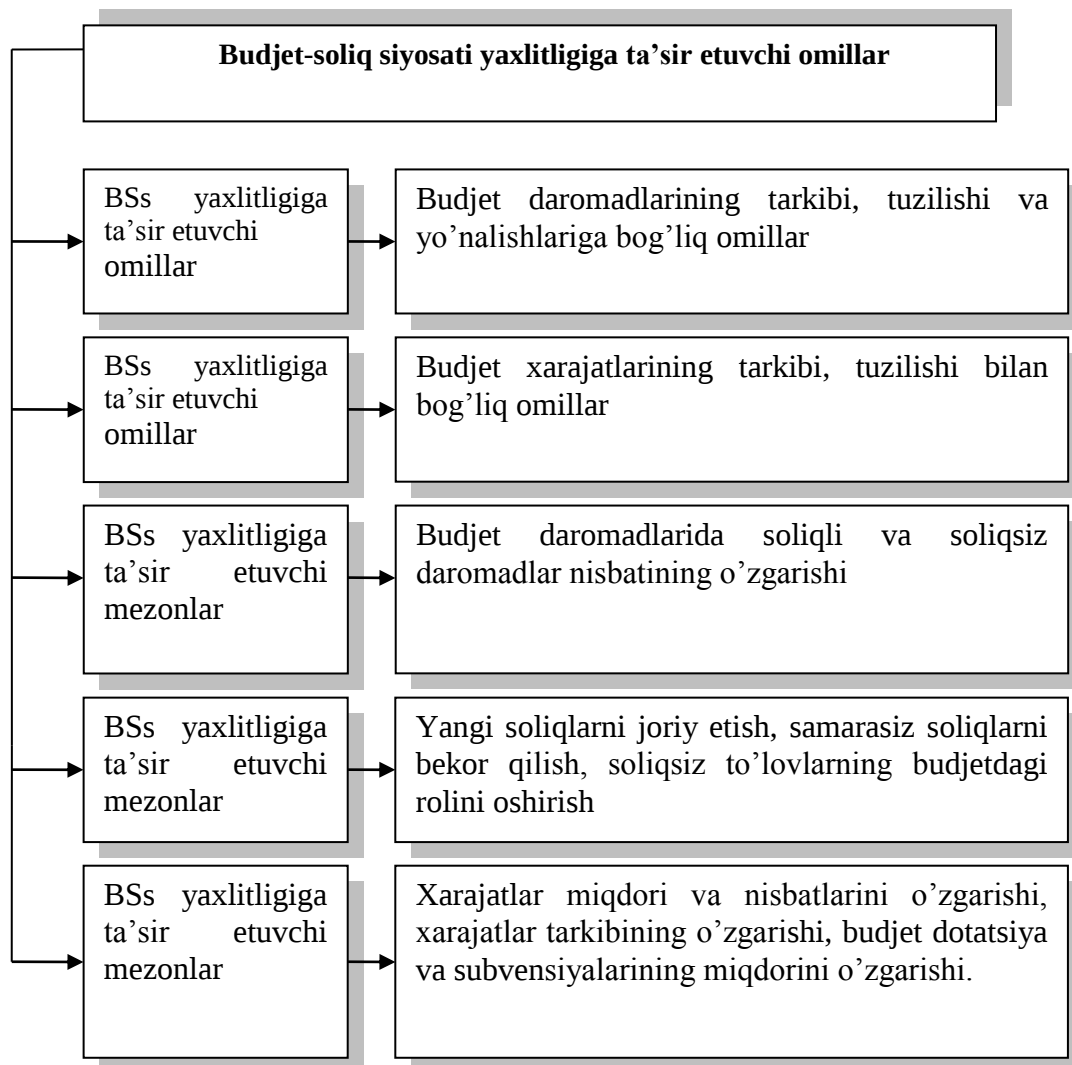
1.5-rasm. Moliya budjet mexanizmining kengaytirilgan takror ishlab chiqarish jarayoniga ta'sirining yo'nalishlari²⁰

- milliy iqtisodiyotning eksport salohiyatini kengaytirish uchun qo‘shimcha iqtisodiy rag‘batlarni yaratish, xorijiy investitsiyalar jalb qilish uchun zarur sharoitlarni ta’minlash;

- budjet mablag‘lari samaradorligini oshirish maqsadida g‘aznachilik tizimini joriy etish;

²⁰ Qosimova G. Davlat moliyasini boshqarish. O‘quv qo‘llanma. - T.: "IQTISOD-MOLIYA". 2008. B.260 .

- budget tashkilotlarini moliyalashtirishda budgetdan tashqari manbalar ahamiyatini oshirish hamda budget mablag`laridan foydalanishda ularning mustaqilligini kengaytirish.

1.6-rasm. Budget-soliq siyosatiga ta'sir etuvchi omillar va mezonlar²¹

Yuqorida sanab o'tilgan davlat tadbirlari, avvalo, budget-soliq siyosati yaxlitligini ta'minlovchi mezonlar va omillarni belgilashda muhim rol o'ynaydi. Budget-soliq siyosati yaxlitligini ta'minlashga ta'sir etuvchi omillar va mezonlar tarkibiga 1.6-rasmida ko'rsatilgan omillar va mezonlar kiradi.

Davlat tomonidan o'tkazilayotgan soliq-budget siyosati soliqlarning rag'batlantiruvchi roli va budget xarajatlarining tuzilmasi o'rtasidagi nisbatning samaradorligiga erishish imkonini yaratdi. Daromadlar bo'yicha budgetning

²¹ Malikov T., Jalilov P., **Budget-soliq siyosati**. Monografiya. T.: Akademnashr, 2011.B. 472 .

barqaror va to‘laqonli ijrosi budjetda belgilangan barcha tadbirlarni o‘z vaqtida va to‘la moliyalashtirishni ta’minlaydi.

Budjet tizimiga rahbarlikni O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi olib boradi. O‘zbekiston Respublikasida budjet tizimini O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi boshqaradi. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi yagona budjet siyosatini ta’minlaydi, davlat budjeti resurslarini davlat budjetiga muvofiq rejalashtirishni va moliya muassasalariga uslubiy rahbarlikni olib boradi.

So‘ngi yillarda hukumat oldida Davlat boshqaruv institutlarini tubdan isloh qilish masalalari ko‘tarila boshlandi. Bu islohotlarda eng asosiy vaziflardan biri Davlat moliyasi va budjet tizimini isloh etish edi. Xo‘jalik yuritishni bozor tizimiga o‘tilishi, iqtisodiyotni bozor infratuzulmasini shakllanishi va rivojlanishi mamlakat xo‘jalik jarayonlarini amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan huquqiy asosni yaratishni talab etadi. Undan tashqari jahondagi globallashuv jarayonlarida faol qatnashayotgan O‘zbekiston uchun davlat boshqaruv institutlarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston budjet tizimini amal qilishining huquqiy asosini quyidagi asosiy hujjatlar tashkil etadi:

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi ²², hususan:

- 100-moddaga muvofiq, mahalliy hokimiyat organlari ixtiyoriga mahalliy budjetni shakllantirish va uni ijro etish, mahalliy soliqlar, yig‘imlarni belgilash, budjetdan tashqari jamg‘armalarni hosil qilish kiradi;

- 122-modda O‘zbekistonning davlat budjeti Respublika budjetidan, Qoraqalpog‘iston Respublikasi budjetidan va mahalliy budjetlardan iborat ekanligini belgilaydi.

“Mahalliy davlat hokimiyati to‘g‘risida”gi Qonun²³ - hududlarning moliyaviy resurslarini, mahalliy hokimiyat organlarining budjetga doir

²² O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 1992 yil 8 dekabrda qabul qilingan.

²³ “Mahalliy davlat hokimiyati to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasining 1993 yil 2 sentyabrdagi Qonuni.

huquqlarini, mahalliy budjetlarning daromadlari va sarf-xarajatlarini va boshqalarni belgilaydi.

Soliq kodeksi²⁴ 23-moddasi, unda umumdavlat va maxsus qismida soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar bo'yicha har birining elementlari, ularni hisoblab chiqarish va budjetga to'lash tartibi belgilangan.

Bu sohani isloh etish hozirgi kunda O'zbekiston Respublikasi Budjet kodeksini qabul qilinishi bu jarayoni ustuvor yo'nalishlarini belgilab, ushbu kodeks:

-O'zbekiston Respublikasining budjet tizimi tuzilishi va uni boshqarish asoslarini;

- O'zbekiston Respublikasi Davlat budjetini tuzish prinsiplari va uning tuzilmasini, budjet tasnifi budjet sohasidagi vakolatlar;

- Budjet tizimi budjetlari;

- O'zbekiston Respublikasining konsolidatsiyalashgan budjeti;

- O'zbekiston Respublikasining tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi;

- Budjet tizimi budjetlarining daromadlari;

- Budjet tizimi budjetlarining xarajatlari;

- Davlat budjetini va davlat maqsadli jamg'armalari budjetlarini tuzish, ko'rib chiqish, qabul qilish hamda tasdiqlash;

- Budjet tizimi budjetlarining ijrosi;

- Budjet hisobi va hisoboti;

- Budjet tizimi budjetlarining ijrosini nazorat qilish tartibini belgilaydi.

²⁴ O'zbekiston Respublikasi Soliq Kodeksi. O'zRning 2007 yil 25 dekabrda O'RQ-136-son Qonuni bilan tasdiqlangan.

II-BOB. O‘ZBEKISONDA BUDJET-SOLIQ SIYOSATINI YURITILISHNING AMALIYOTI

2.1 Soliq siyosatini tartibga solish amaliyoti

Bugungi kunda davom etayotgan va tobora jiddiylashib borayotgan jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi har bir mamlakat hukumati oldiga makroiqtisodiy barqarorlik va izchil o‘shish sur‘atlarini ta‘minlashga yo‘naltirilgan izchil iqtisodiy siyosatni yuritish vazifasini qo‘ymoqda. Bunda samarali iqtisodiy o‘shishini rag‘batlantirishga yo‘naltirilgan fiskal siyosat yuritish masalasi markaziy o‘rinni egallamoqda. Shu bilan birga umumiy iqtisodiy muvozanatni ta‘minlashga yo‘naltirilgan yaxlit davlat budjet-soliq siyosati bilan bog‘liq muammolar ham aynan davlatning fiskal siyosati instrumentlariga bog‘liq bo‘lmoqda.

Soliq tushumlari muhim makroiqtisodiy va mikroiktisodiy jarayonlar ko‘lami va ulardagi rivojlanish sur‘atlariga jiddiy ta‘sir ko‘rsatadigan, moliyaviy oqimlarni boshqarishda davlatning muhim instrumenti hisoblandigan davlat budjetini mablag‘ bilan ta‘minlaydi. Zero, oxirgi yillarda soliq yukini kamaytirish siyosati davom ettirildi. Kichik korxona va mikrofirmalar uchun yagona soliq to‘lovi stavkalari tushirilgani, yakka tartibdagi tadbirkorlar uchun belgilangan soliq stavkasi esa sezilarli tarzda, ya‘ni o‘rtacha ikki barobar kamaytirilgani buni yaqqol tasdiqlaydi.

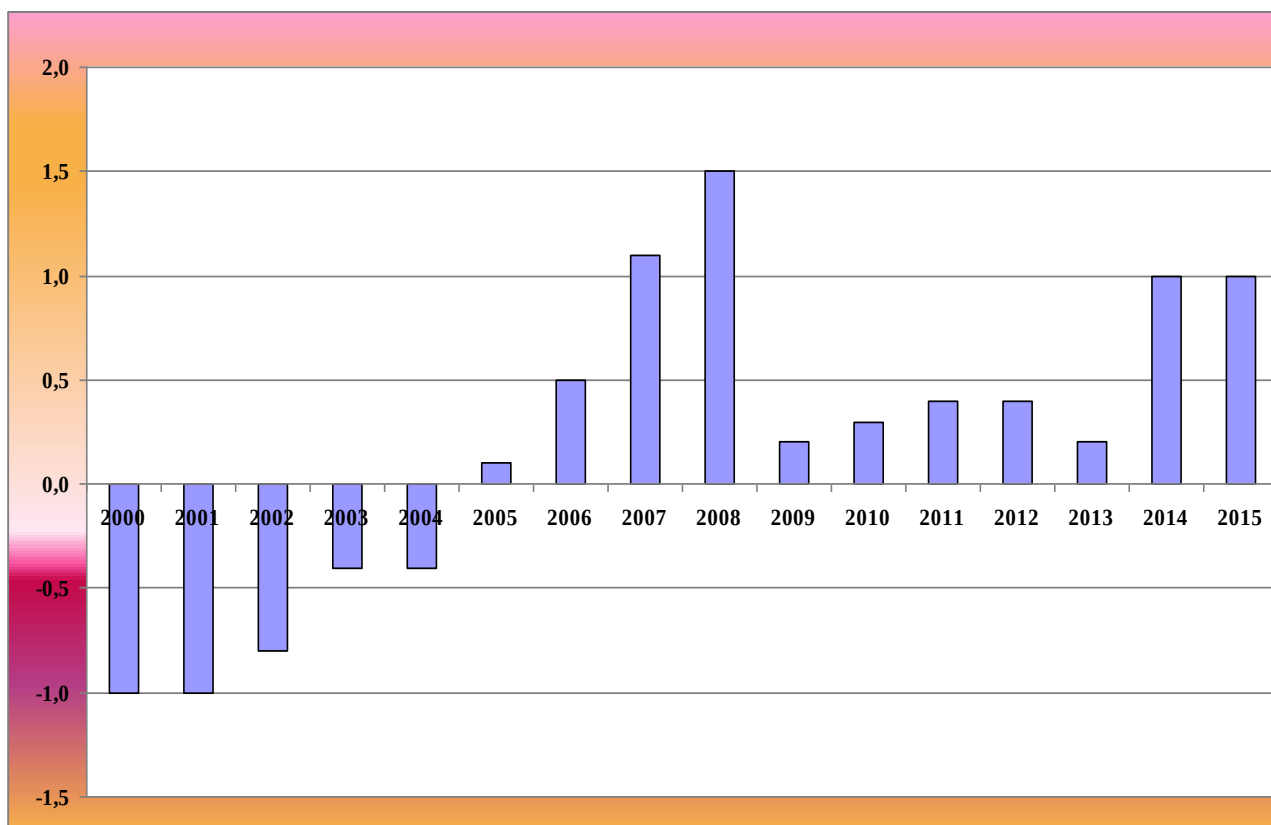
Bugungi kunda dunyoning turli mintaqalarida shiddat bilan sodir bo‘layotgan jarayonlar va birinchi navbatda, qarama-qarshiliklarning kuchayib borayotgani, jahon bozorlaridagi vaziyatning tez o‘zgarayotgani, hali-beri davom etayotgan jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi va uning oqibatlari, dunyoning ko‘plab davlatlarida investitsiya faolligining susayishi va o‘shish sur‘atlarining pasayishi mamlakatimiz iqtisodiyotiga ham o‘zining salbiy ta‘sirini o‘tkazmasdan qolmaydi. Shundan kelib chiqib 2015 yilda yalpi ichki mahsulot hajmining o‘shish sur‘ati 108 foiz darajasida bo‘lishi ko‘zda tutilmoqda. Bu borada sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmining 8,3 foizga, qishloq

xo‘jaligi mahsulotlarining 6 foizga ko‘payishi belgilanmoqda. Bugungi kunda yurtimizda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik rivojiga berilayotgan e’tibor, xususan, yaratilayotgan soliq imtiyozlari va preferentsiyalar sohaning ravnaq topishida, uning iqtisodiyotdagi ulushining ko‘payishida namoyon bo‘lmoqda. 2005 yildan boshlab amalda bo‘lgan, soddalashtirilgan tartibdagi yagona soliq to‘lovi tadbirkorlarga katta qulayliklar yaratdi. Agar yagona soliq to‘lovining avvalgi tartibi bo‘yicha 1996 yilda soliq stavkasi 38 foizni tashkil qilgan bo‘lsa, 2012yilga kelib yagona soliq to‘lovi 5 foizni tashkil qildi yoki 1996 yilga nisbatan 6,3 marta qisqardi. 2012 yildan esa sanoat sohasidagi korxonalar uchun yagona soliq to‘lovi stavkasi 5 foizni tashkil qildi. Yagona soliq to‘lovi stavkasining bu qadar tushirilishi korxonalar tomonidan olinadigan foyda miqdorini sezilarli ravishda oshirdi. Bunga birgina misol, 2013 yilda mikrofirma va kichik korxonalar uchun yagona soliq to‘lovi stavkasining 6 foizdan 5 foizga kamaytirilishi natijasida qariyb 80 milliard 300 million so‘m mablag‘ korxonalarning o‘zida qoldi. Bu esa ushbu mablag‘ni birinchi navbatda ishlab chiqarishni texnologik yangilash va zamonaviy texnikani joriy etishga yo‘naltirish imkonini berdi. Shu bilan bir qatorda korxonalar foydasini ham oshirdi²⁵.

2014 yilda soliq yukini kamaytirish siyosati davom ettirildi. Kichik korxona va mikrofirmalar uchun yagona soliq to‘lovi stavkalari 5 foizga tushirilgani, yakka tartibdagi tadbirkorlar uchun belgilangan soliq stavkasi esa sezilarli tarzda, ya’ni o‘rtacha ikki barobar kamaytirilgani buni yaqqol tasdiqlaydi.

O‘tgan yilda mamlakatimizda soliq yuki sezilarli darajada pasaytirilganiga qaramasdan, davlat budjetining daromadlar qismi bo‘yicha ko‘rsatkichlar to‘liq bajarilgani, erishilgan profitsit yalpi ichki mahsulotga nisbatan 0,2 foizni tashkil etdi (2.1-rasm).

²⁵Haydarov A. O‘zbekistonda soliq islohotlari // Gazeta “Birja”, №70(1481) 2014 yil 16 iyun - <http://www.idbirja.uz/ru/gazeta-birja/3353-ozbkistonda-soliq-islohotlari>

2.1-rasm. Davlat budjeti ko‘rsatkichlarining bajarilish darajasi, foizda²⁶

2.1-rasmdan ko‘rinadiki, 2000-2004 yillar davomida mamlakatimiz davlat budjeti taqchilligini -1 foizdan -0,4 foizga pasaytirish, 2005-2008 yillar davomida esa davlat budjeti taqchilligiga barham berib, davlat budjeti profitsitini 0,1 foizdan 1,5 foizga oshirishga erishildi. Keyingi yillarda mazkur jarayonlarga ham jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi o‘zining salbiy ta‘sirini ko‘rsatishiga qaramasdan, budget profitsitini saqlab qolishga erishilmoqda. Xususan, juda murakkab kechgan 2013 yilda ham maqsadga muvofiq yo‘naltirilgan chora-tadbirlar natijasida budget daromadlarining xarajatlardan ortish hajmi YaIMning 0,4 foizi darajasida bo‘lishga erishildi. 2014 yilda maqsadga muvofiq yo‘naltirilgan chora-tadbirlar natijasida budget

²⁶ I.A.Karimovning 2012 yilning asosiy yakunlari va 2013 yilda O‘zbekistonni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining majlisidagi “Bosh maqsadimiz – keng ko‘lamli islohotlar va modernizatsiya yo‘lini qat’iyat bilan davom ettirish” mavzusidagi ma‘ruzasini o‘rganish bo‘yicha o‘quv qo‘llanma. – T.: “O‘qituvchi” NMIU. - 2013. B.372., O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlari №2099 va №2270 asosida

daromadlarining xarajatlardan ortish hajmi YaIMning 1 foizi darajasida bo‘lishiga erishildi.

Rivojlagan mamlakatlarda kuzatilayotgan moliyaviy-iqtisodiy inqirozning tobora keskinlashib borayotganiga qarmasdan, mamlakatimizda kuzatilayotgan barqaror iqtisodiy o‘sish sur‘tlarining ta‘minlanishida izchil olib borilayotgan budget-soliq siyosatining ahamiyati g‘oyat yuksakdir. Buni o‘z navbatida keyingi yillarda kuzatilayotgan budget profitsiti, rejalashtirilgan davlat budjeti daromad ko‘rsatkichlarining orttirib bajarilayotganini quyidagi jadval ma‘lumotlarida ko‘rishimiz mumkin:

2.1-jadval

Jamlanma budget daromadlarining asosiy parametrlari²⁷

Asosiy budget ko‘rsatkichlari	2013 yil	2014 yil	2014yilda jamiga nisbatan foizda
Maqsadli fondlarsiz davlat budjeti daromadlari	25104,9	30160,8	69,4
Maqsadli jamg‘armalar daromadlari	13571,9	16320,7	32,7
Moliya vazirligi huzuridagi sug‘oriladigan yerlarning meliorativ holatini yaxshilash jamg‘armasi daromadlari	227,5	272,1	0,5
O‘zbekiston Respublikasi Tiklanish va taraqqiyot jamg‘armasi daromadlari	2618,5	2335,9	6,3
Jami markazlashgan jamg‘armalar	41522,8	49089,5	100

2.1-jadval ma‘lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, jami markazlashgan jamg‘armalar tarkibida maqsadli fondlarsiz davlat budjeti daromadlarining salmog‘i 2014 yilda 69,4 foizni tashkil etmoqda. Bu o‘z navbatida davlat fiskal siyosatida maqsadli fondlarsiz davlat budjeti markaziy o‘ringa ega ekanini tasdiqlaydi. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan budget-soliq islohotlarida budgetdan tashqari maqsadli jamg‘armalarning ham ahamiyati yuqori

²⁷ O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi ma‘lumotlari asosida

boʻlmoqda. Bu hol ularning ular daromadlari shakllanish koʻlamida yaqqol namoyon boʻladi. Xususan, maqsadli jamgʻarmalar daromadlari 2013 yilda 10499,8 milliard soʻmga rejalashtirilgan boʻlsa, 2014 yilda bu koʻrsatkich 16320,7 milliard soʻmni tashkil etishi koʻzda tutilgan.

Agar maqsadli fondlarsiz davlat budjetining daromadlari 2013yilda 25104,9 milliard soʻmni tashkil etishi koʻzda tutilgan boʻlsa, 2014 yilda bu koʻrsatkich 30160.8 milliard soʻmni tashkil etgan. Maqsadli fondlarsiz davlat budjeti daromadlarini shakllantirishda soliq tizimi alohida ahamiyat kasb etadi. Buni quyidagi jadval maʼlumotlaridan koʻrishimiz mumkin (2 -jadval).

2-jadval

Maqsadli fondlarsiz davlat budjeti daromadlari²⁸

Asosiy budjet koʻrsatkichlari	2013 yil	2014 yil	2014 yil jamiga nisbatan foizda
Maqsadli fondlarsiz davlat budjeti daromadlari	25104,9	31569,9	100
Shu jumladan: Bevosita soliqlar	5196,4	6853,1	27,3
Bilvosita soliqlar	11187,8	13039,4	51,9
Resurs soliqlari	2746,4	3755,5	14,9
Boshqa daromadlar	1483,5	1456,9	5,8

Maqsadli fondlarsiz davlat budjeti daromadlarining tarkibiy tahlilidan koʻrinadiki, bilvosita soliqlardan budjetga rejalashtirilgan tushum 2013 yilda 11187,8 milliard soʻm boʻlsa, 2014 yilda 13039,4 milliard soʻmni tashkil etishi rejalashtirilgan. Uning jami budjet daromadlaridagi salmogʻi 51,9 foizni tashkil

²⁸ Manba: Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining №1887 va №2099-sonli qarorlari.

etishi ko'zda tutilgan. Bu holat shuni tasdiqlaydiki, davlat budjeti daromadlarini shakllantirishda bilvosita soliqlarning fiskal ahamiyati yuqori bo'lmoqda.

Soliq yuki to'lovchining hamma soliqlar va yig'imlar yig'indisining budjetga to'lashidir. Soliq yuki foydaga yoki jami daromadga nisbatan olinadi.

Soliq yuki muammosining dolzarbligi shundaki, u iqtisodiy subyektlar zimmasidagi barcha to'lovlarni o'zida mujassamlashtirib ularning iqtisodiy faoliyatiga ta'sir ko'rsatadi.

Davlat budjeti daromadlarini tahlil qilar ekanmiz, 3-jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, daromadlar tarkibida egri soliqlar salmoqli o'ringa ega. Ushbu daromadlar 2010 yilda 53,2 foizni, 2011 yilda 53,5 foizni, 2012 yilda 54,3 foizni, 2013 yil 51,9 foizni tashkil etgan bo'lsa 2014 yil 51,8 foizni tashkil etishi rejalashtirilgan. Jumladan, qo'shilgan qiymat solig'i 2010 yilda 30,4 foizni, 2011 yilda 32,3 foizni 2012 yilda 32,9 foizni, 2013 yilda 30,8 foizni tashkil etgan bo'lsa 2014 yil 30,3 foizni tashkil etishi rejalashtirilgan. Aktsiz solig'i 2010 yilda 16,7 foizni, 2011 yilda 15,3 foizni 2012 yilda 15,1 foizni, 2013 yilda 14,8 foizni tashkil etgan bo'lsa 2014 yil 14,9 foizni tashkil etishi rejalashtirilgan. Bojxona boji 2010 yilda 3,6 foizni, 2011 yilda 3,2 foizni 2012 yilda 3,6 foizni, 2013 yilda 4,0 foizni tashkil etgan bo'lsa 2014 yil 3,8 foizni tashkil etishi rejalashtirilgan. Jismoniy shaxslardan transport vositalariga benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq 2010 yilda 2,4 foizni, 2011 yilda 2,7 foizni 2012 yilda 2,7 foizni, 2013 yilda esa 2,3 foizni tashkil etgan bo'lsa 2014 yil 2,8 foizni tashkil etishi rejalashtirilgan.

Davlat budjeti daromadlarida to'g'ri soliqlarning salmog'ini tahlil qiladigan bo'lsak, ushbu soliqlar 2010 yilda 26,1 foizni, 2011 yilda 26,2 foizni 2012 yil 25,2 foizni, 2013 yilda 26,2 foizni tashkil etgan bo'lsa 2014 yil 25,8 foizni tashkil etishi rejalashtirilgan. Jumladan, yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i 2010 yilda 4,9 foizni, 2011 yilda 5,1 foizni 2012 yil 4,4 foizni, 2013 yilda 4,9 foizni tashkil etgan bo'lsa 2014 yil 4,3 foizni tashkil etishi rejalashtirilgan. Savdo va umumiy ovqatlanish korxonalaridan olinadigan

yagona soliq to'lovidan davlat budjetiga ajratmalar 2010 yilda 2,2 foizni, 2011 yilda 3,3 foizni 2012 yilda 3,4 foizni , 2014 yilda 3,3 foizni tashkil etgan bo'lsa 2015 yil 3,3 foizni tashkil etishi rejalashtirilgan. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i 2010 yilda 11,7 foizni, 2011 yilda 11,1 foizni 2012 yilda 11,5 foizni, 2013 yilda 11,0 foizni tashkil etgan bo'lsa 2015 yil 11 foizni tashkil etishi rejalashtirilgan.

Davlat budjeti daromadlarida mol-mulk solig'i va resurs to'lovlari salmog'i 2010 yilda 15,0 foizni, 2011 yilda 14,3 foizni 2012 yilda 13,3 foizni, 2014 yilda 15,0 foizni tashkil etgan bo'lsa 2015 yil 15,0 foizni tashkil etishi rejalashtirilgan.

O'zbekiston Respublikasining respublika budjeti quyidagi daromadlardan tashkil topgan²⁹:

1) umumdavlat soliqlari, shu jumladan:

-yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i;

-yagona soliq to'lovi;

-jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i;

-qo'shilgan qiymat solig'i;

-aksiz solig'i;

-yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq;

2) bojxona bojlari;

3) qo'shimcha foyda solig'i;

4) mahsulot taqsimotiga oid bitimlar bo'yicha foyda keltiradigan mahsulotdagi davlat ulushi;

5) boshqa daromadlar hisobidan shakllantiriladi. Boshqa daromadlarga imzoli bonus va tijoratbop topilma bonusi to'lanishidan tushgan tushumlar, davlat bojlari, yig'imlar, tovon pullari, kompensatsiya to'lovlari va jarima sanksiyalari, davlat aktivlarini joylashtirish, foydalanishga berish va sotishdan belgilangan normativlar bo'yicha olingan daromadlar, yuridik va jismoniy shaxslardan,

²⁹ O'zbekiston Respublikasining Budjet Kodeksi. O'zbekiston Respublikasi 26.12.2013 y. O'RQ-360-son Qonuni

shuningdek chet davlatlardan tushgan qaytarilmaydigan pul tushumlari, aksiyalarning davlat ulushi (payi) bo'yicha dividendlar (daromadlar), mobil aloqa xizmatlari ko'rsatuvchi yuridik shaxslar (uyali aloqa kompaniyalari) tomonidan abonent raqamidan foydalanganlik uchun to'lov, O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining foydasi va qonun hujjatlariga muvofiq boshqa daromadlar kiradi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi budjetining, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy budjetlarining daromadlari tarkibi quyidagilardan iborat:

1) belgilangan normativlarga muvofiq umumdavlat soliqlari, shu jumladan:

-yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i;

-yagona soliq to'lovi;

-jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i;

-tadbirkorlik faoliyatining ayrim turlari bo'yicha qat'iy belgilangan soliq;

-qo'shilgan qiymat solig'i;

-aksiz solig'i;

-yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq;

-suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq;

2) mahalliy soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar, shu jumladan:

-obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish solig'i;

-transport vositalariga benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq;

-mol-mulk solig'i;

-yer solig'i;

-yagona yer solig'i;

-ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish huquqi va ayrim turdagi xizmatlarni ko'rsatish uchun yig'im;

3) yuridik va jismoniy shaxslardan, shuningdek chet davlatlardan tushgan qaytarilmaydigan pul tushumlari;

4) bozorlardan tushadigan daromadlar;

5) boshqa daromadlar hisobidan shakllantiriladi.

2.3-jadval

O'zbekiston Respublikasi davlat budjetining daromadlar tizimi³⁰

Ko'rsatkichlar	2011 yil		2012 yil		2013 yil		2014 yil		2015 yil (prognoz)	
	mlrd. so'm	Jamiga nisbatan (%)	mlrd. so'm	Jamiga nisbatan (%)	mlrd. so'm	Jamiga nisbatan (%)	mlrd. so'm	Jamiga nisbatan (%)	mlrd. so'm	Jamiga nisbatan (%)
I. Davlat maqsadli jamg'rmalar daromadlarisiz – jami	16178,5	100,0	20614,1	100,0	25104,9	100,0	30160,8	100,0	36184,9	100,0
1. To'g'ri soliqlar	4238,7	26,2	5196,4	25,2	6583,1	26,2	7790,4	25,8	8554,3	25,2
1.1. Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i	825,0	5,1	917,2	4,4	1239,0	4,9	1302,3	4,32	1284,8	4,56
1.2. Savdo va umumiy ovqatlanish korxonalaridan olinadigan yagona soliq to'lovidan davlat budjetiga ajratmalar	527,4	3,3	703,5	3,4	817,3	3,3	989,8	3,3	1193,1	3,3
1.3. Yagona soliq to'lovidan davlat budjetiga ajratmalar	378,3	2,3	538,5	2,6	755,1	3,0	911,6	3,0	1067,1	3,1
1.4. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i	1789,7	11,1	2372,7	11,5	2769,7	11,0	3313,9	11,0	3648,8	10,8
1.5. Tadbirkorlik bilan shug'ullanuvchi yuridik va jismoniy shaxslardan olinadigan qat'iy soliq	187,5	1,2	218,1	1,1	342,1	1,4	505,0	1,68	617,0	1,45
1.6. Obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish solig'i	530,6	3,3	446,4	2,2	659,9	2,6	767,8	2,55	743,5	2,23
2. Egri soliqlar	8656,8	53,5	11187,8	54,3	13039,4	51,9	15618,2	51,79	19115,8	52,69
2.1. Qo'shigan qiymat solig'i	5228,7	32,3	6784,5	32,9	7737,8	30,8	9123,1	30,25	10721,7	29,25
2.2. Aksiz solig'i	2481,7	15,3	3115,5	15,1	3726,5	14,8	4506,0	14,94	5528,8	14,45
2.3. Bojxona boji	515,9	3,2	732,4	3,6	992,6	4,0	1142,0	3,79	1583,6	4,20
2.4. Jismoniy shaxslardan transport vositalariga benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatilganlik uchun olinadigan soliq	430,3	2,7	555,4	2,7	582,5	2,3	847,1	0,28	1281,7	0,29
3. Mol-mulk va resurs to'lovlari	2308,9	14,3	2746,4	13,3	3755,5	15,0	4521,4	14,99	5741,8	17,11
3.1. Mol mulk solig'i	490,5	3,0	642,0	3,1	831,4	3,3	1135,0	3,77	1716,7	4,25
3.2. Yer solig'i	346,8	2,1	446,0	2,2	646,3	2,6	665,2	2,21	929,6	2,85
3.3. Yer qaridan foydalanganlik uchun soliq	1409,7	8,7	1585,3	7,7	2180,1	8,7	2595,8	8,61	2931,8	8,56
3.4. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq	61,8	0,4	73,1	0,4	97,7	0,4	125,4	0,42	163,7	0,42
4. Ustama foyda solig'i	142,3	0,9	250,0	1,2	294,5	1,2	388,4	1,29	548,2	1,29
5. Boshqa daromadlar	831,7	5,1	1233,5	6,0	1432,4	5,7	1842,4	6,11	2224,8	6,70

³⁰ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2009 yil 22 dekabrda PQ-1245, 2010 yil 24 dekabrda PQ-1449, 2011 yil 30 dekabrda №1675, 2012 yil 12 dekabrda №1887-sonli, va 2013 yil 25 dekabrda №2099 sonli va 2014 yil 4 dekabrda №2270 sonli qarorlari asosida tayyorlandi.

O'zbekiston Respublikasining respublika budgetidan ajratiladigan subvensiyalar, o'tkazib beriladigan daromadlar va dotatsiyalar Qoraqalpog'iston Respublikasi respublika budgetining, viloyatlar viloyat budgetlarining va Toshkent shahri shahar budgetining daromadlari hisoblanadi.

Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq, tadbirkorlik faoliyatining ayrim turlari bo'yicha qat'iy belgilangan soliq, O'zbekiston Respublikasida ishlab chiqariladigan pivo va o'simlik yog'i uchun aksiz solig'i Qoraqalpog'iston Respublikasi budjeti, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy budgetlari daromadlariga o'tkazib beriladi.

Davlat maqsadli jamg'armalarining daromadlari

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi budgetdan tashqari Pensiya jamg'armasining daromadlari:

- yagona ijtimoiy to'lovning belgilangan miqdordagi tushumlari;
- fuqarolarning budgetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga sug'urta badallari;
- budgetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga majburiy ajratmalar;
- boshqa daromadlar hisobidan shakllantiriladi. Boshqa daromadlarga mehnatda mayib bo'lganlik yoki kasb kasalligiga chalinganlik tufayli tayinlangan nogironlik pensiyalarini to'lash xarajatlarining o'rini qoplash uchun taqdim etiladigan regress talablar (da'volar) bo'yicha ish beruvchilar va fuqarolar tomonidan o'rni qoplanadigan mablag'lar tushumining bir qismi, O'zbekiston Respublikasi Bandlikka ko'maklashish davlat jamg'armasining muddatidan oldin tayinlangan yoshga doir pensiyalarni to'lash xarajatlarini qoplash hisobidan kiritiladigan mablag'lari, yuridik shaxslarning imtiyozli pensiyalarni to'lash xarajatlarini qoplash hisobidan kiritiladigan mablag'lari, fuqarolarning ixtiyoriy tartibda to'lanadigan sug'urta badallari, majburiy to'lovlar, badallar o'z vaqtida to'lanmaganligi uchun hisoblangan jarimalar va penyalar summasining bir qismi, mehnat vazifalarini bajarish bilan bog'liq holda mayib bo'lgan, kasb kasalligiga chalingan yoxud sog'lig'iga boshqacha shikast etkazilgan hodimga yuridik shaxs tugatilganda, qishloq xo'jaligi kooperativi

(shirkat xo'jaligi), fermer va dehqon xo'jaligi qayta tashkil etilganda yoki tugatilganda zararining o'rnini qoplash uchun to'lanadigan nazarda tutilgan mablag'lar, vaqtinchalik bo'sh turgan mablag'larni joylashtirishdan olingan daromadlar va qonun hujjatlariga muvofiq boshqa manbalar kiradi.

Budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi daromadlari tarkibi bo'yicha 2012-2015 yillar ijrosi tahlilini 2.4-jadval ma'lumotlari asosida ko'rib chiqamiz. Pensiya jamg'armasining jami daromadlari 2012 yilda 8065,4 mlrd. so'mni tashkil etgan, 2013 yilda 10302,1 mlrd. so'mni tashkil etgan, 2014 yilda 13013,7 mlrd. so'm bo'lgan, 2015 yilda 16557,0 mlrd. so'm rejalashtirilgan. Jamg'arma daromadlarining tarkibida Yagona ijtimoiy to'lovdan o'tkazmalar salmog'i yuqori ekanligini ko'rishimiz mumkin. Yagona ijtimoiy to'lovdan o'tkazmalar jami daromadlarda 2012 yilda 59,5 foizni tashkil etgan, 2013 yilda 57,3 foizni tashkil etgan, 2014 yilda 56,1 foiz bo'lgan, 2015 yilda 50,2 rejalashtirilgan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2014 yil 4 dekabrda №2270-sonli qaroriga ko'ra, 2015 yilda yagona ijtimoiy to'lovdan o'tkazmalar mikrofirmalar va kichik korxonalar, shuningdek fermer xo'jaliklari uchun ich haqi fondiga nisbatan 15 foizni tashkil etadi. Fuqarolarning ish haqidan majburiy sug'urta badallari jami daromadlarda 2012 yilda 13,8 foizni tashkil etgan, 2013 yilda 14,4 foizni tashkil etgan, 2014 yilda 14,4 foiz rejalashtirilgan. Tovarlar (ishlar, xizmatlar) sotish hajmidan majburiy ajratmalar esa, jami daromadlarda 2012 yilda 17,4 foizni tashkil etgan, 2013 yilda 15,4 foizni tashkil etgan, 2014 yilda 14,8 foiz, 2015 yilda 14,9 foiz rejalashtirilgan. Jamg'armaning boshqa daromadlari jami daromadlarda 2012 yilda 5,9 foizni tashkil etgan, 2013 yilda 7,0 foizni tashkil etgan, 2014 yilda 6,4 foiz, 2015 yilda 6,7 foiz rejalashtirilgan. Yil boshiga kutilayotgan qoldiq 2012 yilda 59,5 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2015 yilda jamiga nisbatan 15,7 foizni ya'ni 2592 mlrd. so'm tashkil etishi rejalashtirilgan.

2.4-jadval

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining daromadlari ijrosi³¹

№	Ko'rsatkichlar	2012 yil		2013 yil		2014 yil		2015 yil(prognoz)	
		mlrd. so'm	Jamiga nisbatan (%)	mlrd. so'm	Jamiga nisbatan (%)	mlrd. so'm	Jamiga nisbatan (%)	mlrd. so'm	Jamiga nisbatan (%)
1.	Yagona ijtimoiy to'lovdan o'tkazmalar	4799,2	59,5	5907,4	57,3	7299,5	56,1	8324,2	50,2
2.	Fuqarolarning ish haqidan majburiy sug'urta badallari	1110,2	13,8	1482,7	14,4	1877,2	14,4	2463,8	14,9
3.	Tovarlar (ishlar, xizmatlar) sotish hajmidan majburiy ajratmalar	1401,5	17,4	1591,3	15,4	1933,0	14,8	2063,8	12,5
4.	Boshqa daromadlari	474,4	5,9	718,5	7,0	836,7	6,4	1113,1	6,7
5	Daromadlar	7785,3	96,5	9699,9	94,2	11946,4	91,7	13965,0	84,3
6	Yil boshiga kutilayotgan qoldiq	280,1	3,5	602,2	5,8	1067,3	8,3	2592,0	15,7
7	Jami daromadlar	8065,4	100,0	10302,1	100,0	13013,7	100,0	16557,0	100,0

³¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2011 yil 30 dekabrda №1675, 2012 yil 12 dekabrda №1887, 2013 yil 25 dekabrda №2099 va 2014 yil 4 dekabrda №2270-sonli qarorlari asosida .

Soliq yuki o'tish davri iqtisodiyotini boshdan kechirayotgan mamlakatlarda, ayniqsa, o'tkir tarzda namoyon bo'ladi. Soliq yuki muammmosi iqtisodiy siyosat nuqtai nazaridan ham dolzarb hisoblanadi.³²

Shuni ta'kidlash kerakki, ko'pgina davlatlarda ayniqsa, rivojlanayotgan davlatlarda, jumladan, bizning respublikamizda ham asosiy hollarda davlat xarajatlari miqdori soliq yukini belgilaydi. Soliq yuki darajasini quyidagi omillar belgilab beradi:

- soliqlar, yig'imlar va budjetdan tashqari jamg'armalarga majburiy ajratmalar soni;
- ularning stavkalari darajasi;
- har bir soliq bazasining o'ziga xos shakllanish xususiyati darajasi.

Agar iqtisodiy rivojlanishning ma'lum davri uchun soliqlarning fiskalligi ahamiyatliroq deb topilsa, soliq yuki ancha yuqori qilib belgilanadi. Soliqlardan tadbirkorlik faoliyatini rag'batlantiruvchi vosita sifatida foydalanish ahamiyatliroq deb topilsa, soliq yukini pasaytirishga to'g'ri keladi. Iqtisodiyotdagi soliq yukini tahlil qilganimizda YaIMga nisbatan jami soliq va to'lovchilarning nisbati miqdoriga alohida e'tibor qaratish lozim.

2.5-jadvaldan ko'rinadiki, mamlakatimizda soliq yuki dunyo bo'yicha hamda Evropa Ittifoqi davlatlari, Lotin Amerikasi davlatlaridagi o'rtacha darajadan 2,1 marta past ko'rsatkichga ega. Shuningdek, MDHga a'zo davlatlardagi o'rtacha soliq yukining ham nisbatan past ekanida yurtimizdagi soliq yuki darajasining ta'siri katta. Chunki, Rossiyada bu ko'rsatkich 34,1 foizni, Belorussiyada 27,6 foizni, Ukrainada 25,3 foizni tashkil etadi³³.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012 yil 10 apreldagi "To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar jalb etilishini rag'batlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-4434-sonli Farmoniga ko'ra, xorijiy investorning pul shaklidagi ulushi 5 million AQSh dollaridan kam bo'lmagan

³² Vaxobov A.V. Qosimova G.A., Jamolov X.N. Budjet-soliq siyosati yaxlitligi. O'quv ko'llanma. «IQTISOD-MOLIYA». T., 2005.B.284 .

³³Manba: www.lex.uz sayti

yangidan tashkil etilayotgan xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalar yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i, qo'shilgan qiymat solig'i,

2.5-jadval

Dunyoning ayrim davlatlarida soliq yukining o'rtacha darajasi, foizda³⁴

Davlatlar va uyushmalar nomi	Soliq yukining o'rtacha darajasi, foizda	O'zbekistondagi soliq yukining boshqa davlatlardagi holat bilan qiyosiy darajasi
AQSh	32,3	1,5 marta past
Evropa Ittifoqi davlatlari	42,6	2,0 marta past
Lotin Amerikasi davlatlari	47,2	2,2 marta past
IHTga a'zo davlatlar	35,9	1,7 marta past
Janubiy Osiyo davlatlari	40,2	1,9 marta past
Sharqiy Osiyo davlatlari	34,5	1,6 marta past
Markaziy Osiyo davlatlari	40,5	1,9 marta past
Rossiya Federatsiyasi	34,1	1,6 marta past
MDHga a'zo davlatlar	25,2	1,2 marta past
Dunyo davlatlari bo'yicha o'rtacha	44,7	2,1 marta past
O'zbekiston	21,6	x

mol-mulk solig'i, obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish solig'i, yagona ijtimoiy to'lov, yagona soliq to'lovi, shuningdek, Respublika yo'l jamg'armasi hamda Ta'lim va tibbiyot muassasalarini rekonstruktsiya qilish, mukammal ta'mirlash va jihozlash jamg'armasiga majburiy ajratmalar to'lashning mazkur korxonalar davlat ro'yxatidan o'tish sanasida amal qilgan me'yor va qoidalarini, soliq qonunchiligida o'zgarishlar yuz bergan taqdirda

³⁴ Manba: www.lex.uz sayti

ham, davlat ro'yxatidan o'tgan sanadan boshlab 10 yil mobaynida qo'llashga haqli ekanliklari belgilab qo'yildi.

Xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalar uchun kafolatlar, imtiyoz va afzalliklar tizimi ko'lami yanada kengaytirildi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil 11 apreldagi PF-3594-sonli Farmonida ko'zda tutilgan soliq imtiyozlari avvallari 8 ta tarmoq faoliyatiga tegishli bo'lgan bo'lsa, ushbu Farmon bilan 2012 yilning ikkinchi choragidan boshlab, xorijiy investitsiyalar uchun imtiyozlar 20 ta yo'nalishdagi iqtisodiyot tarmoqlarida faoliyat yuritayotgan chet el investitsiyasi ishtirokidagi korxonalarga tatbiq etiladigan bo'ldi.

2.6-jadval

Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i stavkasining o'zgarish dinamikasi³⁵

Yillar	Eng kam ish haqining 5 barobarigacha bo'lgan miqdorda, %	Eng kam ish haqining 5 barobaridan 10 barobarigacha bo'lgan miqdorda, %	Eng kam ish haqining 10 barobari va undan yuqori miqdorda, %
2009	12	17	22
2010	11	16	22
2011	10	16	22
2012	9	16	22
2013	8	16	22
2014	8	16	22
2015	8,5	17	23

2.6-jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining eng kam ish haqining 5 barobarigacha bo'lgan miqdorda o'rnatilgan soliq stavkasi ohirgi to'rt yil davomida 1 punktdan kamaytirib

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008-yil 26-dekabrda PQ-1025, 2009 yil 22 dekabrda PQ-1245, 2010 yil 24 dekabrda PQ-1449, 2011 yil 30 dekabrda №1675, 2012 yil 12 dekabrda №1887-sonli va 2013 yil 25 dekabrda №2099, 2014-yil 14-dekabrda 2270- sonli qarorlari asosida tayyorlandi

kelinmoqda, natijada soliqlarning sotsiallasuvi oshib, kam daromadga ega bo'lgan aholining moliyaviy holati yaxshilanishi uchun zamin yaratilmoqda.

2.7-jadval

Dunyoning ayrim davlatlarida korxonalardan olinadigan foyda va jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i stavkalari³⁶

Davlatlar	Korxonalardan olinadigan foyda solig'i stavkalari, foizda	Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i eng yuqori stavkalari, foizda
AQSh	35	35
Buyuk Britaniya	28	50
Germaniya	15	45
Frantsiya	33,3	41
Gretsiya	20	45
Hindiston	20	30
Portugaliya	25	30
Norvegiya	28	25
Ispaniya	30	21
Gollandiya	25	15
Shvetsiya	26	30
Avstriya	25	25
Daniya	25	27
Yaponiya	25,5	20
Janubiy Koreya	22	20
Turkiya	20	15
Belgiya	34	25
Italiya	27,7	43
Lyuksemburg	21	15
Braziliya	15	25

2015 yilga mo'ljallangan soliq siyosatiga ko'ra, jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining eng kam stavkasi 8 foizdan 8.5 foizga, o'rta stavkasi 16 foizdan 17 foizga, yuqori stavkasi 22 foizdan 23 foizga ko'tarilganini

³⁶Manba: www.lex.uz

ko‘rish mumkin. Hozirgi vaqtda dunyo davlatlarining aksariyati amalga oshirayotgan soliq siyosatida fiskallashtirish darajasining ortib borayotganini kuzatish mumkin (2.7-jadval).

Soliq imtiyozlaridan foydalanish uchun korxonalarga qo‘yilgan talablarga ham bir qator o‘zgartirishlar kiritildi. Masalan, ilgari mazkur korxonalarini ortiqcha ishchi kuchi ko‘p bo‘lgan mintaqalar hisoblangan Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Jizzax, Qashqadaryo, Sirdaryo, Surxondaryo, Xorazm viloyatlarida, shuningdek Navoiy, Andijon, Namangan va Farg‘ona viloyatlarining qishloq aholi punktlarida joylashtirish talab etilar edi. Endilikda esa, Toshkent shahri va Toshkent viloyatidan tashqari barcha hududlarda bunday korxonalarini tashkil etish mumkin.

2.8-jadval

2017 yilning 1 yanvariga qadar foyda solig‘i va yagona soliq to‘lovi to‘lash bo‘yicha imtiyozlarga ega xizmatlar ko‘rsatayotgan yuridik shaxslar³⁷

Xizmat turlari		
Moliya bank xizmatlari	Maishiy xizmatlar	Boshqa xizmatlar
- lizing bo‘yicha xizmatlar; - sug‘urta bozoridagi professional ishtirokchilarning xizmatlari; - auditorlik xizmatlari; - buxgalterlik hisobini yuritish bo‘yicha xizmatlar; - mikroreditlash bo‘yicha xizmatlar; - soliq maslahati xizmatlarini ko‘rsatadigan tashkilotlar	- charm buyumlari va poyafzal ta‘mirlash xizmatlari; - soatsozlik va ta‘mirlash xizmatlari; - maishiy elektron va elektr asboblari xizmatlar texnik xizmatlar ko‘rsatish va ta‘mirlash bo‘yicha xizmatlar	- veterinariya xizmatlari; - ta‘lim sohasidagi, kompyuterda ishlashga o‘qitish xizmatlari; - sanatoriyalar, bolalar sog‘lomlashtirish muassasalari, bolalar sport seksiyalari va muassasalari xizmatlari; - nogironlar, qariyalar va bolalarni parvarish qilish bilan bog‘liq ijtimoiy xizmatlar; - rieltorlik xizmatlari; - axborot-resurs markazlari, axborot-kutubxona markazlari va elektron ta‘lim xizmatlari

³⁷ O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasi ma’lumotlari asosida tuzilgan

2012 yildan soliq siyosatida xizmat ko'rsatish sohasidagi va oilaviy tadbirkorlik sub'ektlarini rag'batlantirishga keng e'tibor berildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012 yil 10 maydagi "2012-2016 yillarda O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish dasturi to'g'risida"gi PQ-1754-sonli qaroriga muvofiq, Moliya-bank, maishiy va boshqa xizmat turlarini ko'rsatadigan mikrofirma va kichik korxonalar 2017 yilning 1 yanvarigacha foyda solig'i va yagona soliq to'lovini to'lashdan ozod qilindi.

Shuningdek, 2012 yilning ikkinchi choragidan boshlab, agar imtiyozlar berilgan xizmat turlarini ko'rsatishdan tushgan tushum umumiy tushum hajmida 80 va undan yuqori foizni tashkil etsa, foyda solig'i va yagona soliq to'lovi bo'yicha imtiyozlar mikrofirma va kichik korxonalarning barcha daromadlariga tatbiq etildi.

Oilaviy biznesni yuritishga keng yo'l ochib berish maqsadida oilaviy korxonalar o'zi ishlab chiqargan xalq badiiy hunarmandchiligi va amaliy san'at buyumlarini sotishdan olingan tushum bo'yicha yagona soliq to'lovini to'lashdan 2014 yilning 1 yanvarigacha ozod qilindi. Xizmat turlari bo'yicha berilgan soliq imtiyozlari 8-jadvalda keltirilgan.

Bundan tashqari, qishloq joylardagi mahallalar hududida maishiy xizmat ko'rsatish bilan shug'ullanadigan yakka tartibdagi tadbirkorlar (sartaroshlar, tikuvchilar, poyafzal, maishiy texnikani ta'mirlash bo'yicha usta va boshqalar) qat'iy belgilangan soliq to'lashdan 3 yil muddatga, qishloq joylarda yakka tartibda uy-joy qurilishi asosida barpo etilayotgan massivlarda maishiy xizmat ko'rsatadigan mikrofirmalar, kichik korxonalar va yakka tartibdagi tadbirkorlar yagona soliq to'lovi hamda qat'iy belgilangan soliq to'lovini to'lashdan 5 yil muddatga ozod etildi.

Ushbu berilgan soliq imtiyozlari o'z navbatida hukumatimizning aholi turmush darajasini oshirishga qaratilgan davlat siyosatining amaliy ahamiyatini oshirishga xizmat qiladi. 2013 yildan boshlab soliq to'lovchining mol-mulki hisobidan undirish uchun sudlarga murojaat qilinadigan soliq qarzlarning eng

kam me'yorlari belgilab berildi. Unga ko'ra, Soliq kodeksida soliq va boshqa majburiy to'lovlarni to'lash majburiyati yuklatilgan yuridik shaxslar va ularning quyi tuzilmalari uchun soliq qarzlar EKIHning 20 barobarigacha (ya'ni, 1591800 so'mgacha), jismoniy shaxslarning soliq qarzlar EKIHning 5 barobarigacha (ya'ni, 397950 so'mgacha) bo'lgan hollarda ushbu soliq qarzlarini mol-mulk hisobidan undirish uchun sudlarga murojat qilinmasligi belgilandi.

2.2 Budjet xarajatlari tarkibi va miqdorining o'zgarishini budjet-soliq siyosatiga ta'siri

Budjet siyosatining mazmuni aksariyat hollarda budjet xarajatlari va uning tarkibiy tuzilmasi orqali namoyon bo'ladi. Shu munosabat bilan bu o'rinda budjet xarajatlarining mazmun-mohiyati, tarkibi, tuzilmasi va klassifikatsiyasi to'g'risida aniq tushunchaga ega bo'lish lozim.

Davlatning o'z funktsiyalari va vazifalarini bajarishi bilan bog'liq ravishda yuzaga kelgan chiqimlar budjet xarajatlari deyiladi.³⁸

Budjet xarajatlari davlatning asosiy funktsiyalarini moliyalashtirishga yo'naltiriladi. Davlatning funktsiyalari sifatida ijtimoiy sohalarni moliyaviy ta'minlash, iqtisodiyotning barqaror o'sishiga ta'sir etish, davlat boshqaruvi, mudofaa, tartibni saqlash, ekologiyani tartibga solish kabi yo'nalishlardan iborat.

Davlat budjeti xarajatlari tarkibi "Budjet tizimi to'g'risida"gi qonunga ko'ra belgilangan.

Funksional nuqtai-nazardan budjet xarajatlarining klassifikatsiya qilinishi ijtimoiy faoliyat sohaslariga pul mablag'larining yo'naltirilganligini aks ettiradi. Buni 2.2-rasm ma'lumotlarida ko'rish mumkin.

Budjet xarajatlarining tarmoq belgisi bo'yicha guruhlariga ajratishning asosiga milliy iqtisodiyot (xo'jalik)ning umume'tirof etilgan tarmoqlarga bo'linishi qabul qilingan.

³⁸Malikov T., Jalilov P., **Budjet-soliq siyosati**. Mongrafiya. T.: Akademnashr, 2011. 472 b.

Budjet xarajatlari
(funktional nuqtai-nazardan)

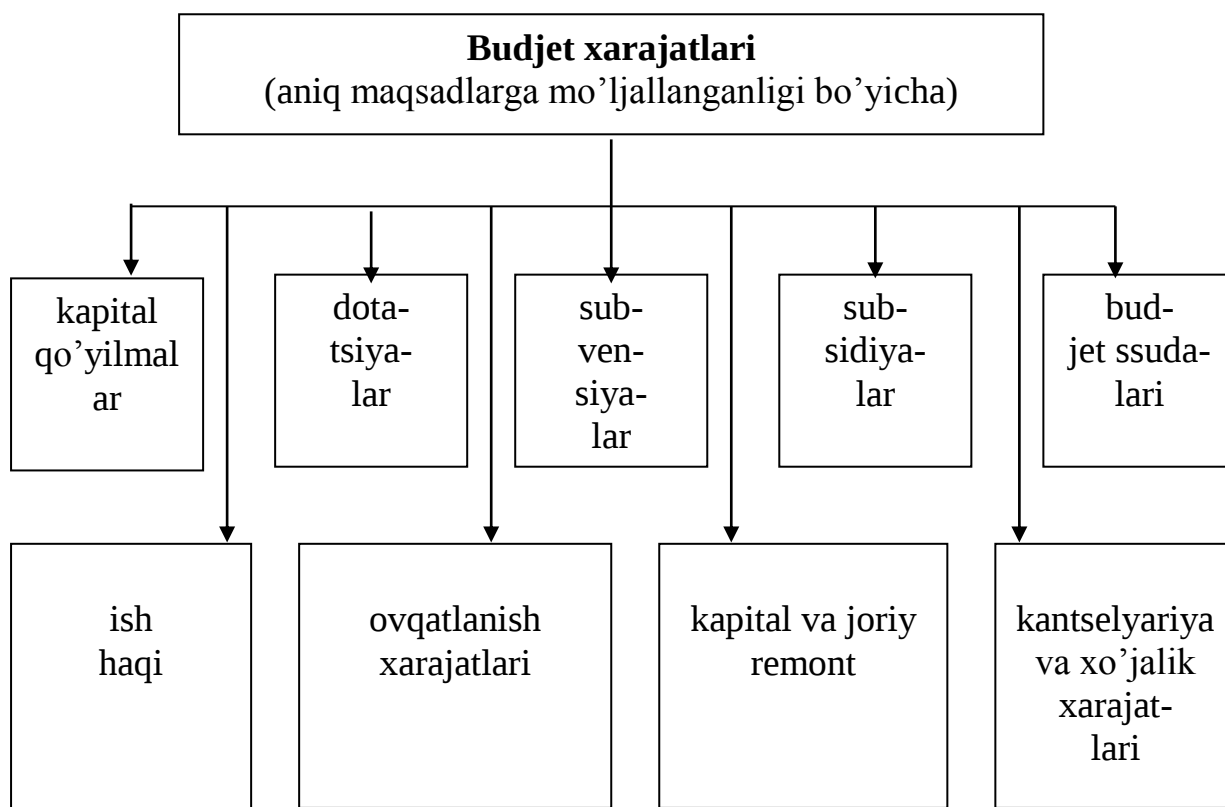

- davlat boshqaruvi va mahalliy o'z-o'zini boshqarish;
- sud hokimiyati;
- xalqaro faoliyat;
- milliy mudofaa;
- huquqni muhofaza qilish va davlat xavfsizligini ta'minlash;
- fundamental tadqiqotlar va ilmiy-texnika taraqqiyotini ta'minlash;
- sanoat, energetika va qurilish;
- qishloq xo'jaligi va baliqchilik;
- atrof-muhitni va tabiiy resurslarni muhofaza qilish, gidrometeorologiya, xaritashunoslik va geodeziya;
- transport, yo'l xo'jaligi, aloqa va informatika;
- uy-joy-kommunal xo'jaligi;
- maorif;
- sog'liqni saqlash va jismoniy tarbiya;
- madaniyat, san'at va kinematografiya;
- ommaviy axborot vositalari;
- davlat qarziga xizmat qilish;
- boshqa darajadagi byudjetlarga moliyaviy yordam;
- maqsadli byudjet fondlari;
- davlat zahiralarini va rezervlarini to'ldirish;
- ijtimoiy siyosat;
- boshqa xarajatlar

2.2-rasm. Budjet xarajatlarning asosiy yo'nalishlari³⁹

Shunga muvofiq ravishda budjet xarajatlari sanoat, qishloq xo'jaligi, qurilish, transport, aloqa, maorif, sog'liqni saqlash, madaniyat va sport, fan, ijtimoiy sug'urta va ijtimoiy ta'minot, davlat boshqaruvi, mudofaa va h.k. xarajatlariga bo'linishi mumkin.(2.3-rasm)

³⁹ O'zbekiston Respublikasining Budjet kodeksi 69- moddasi

2.3-rasm. Budjet xarajatlarining iqtisodiy mazmuniga ko'ra guruhlanishi⁴⁰

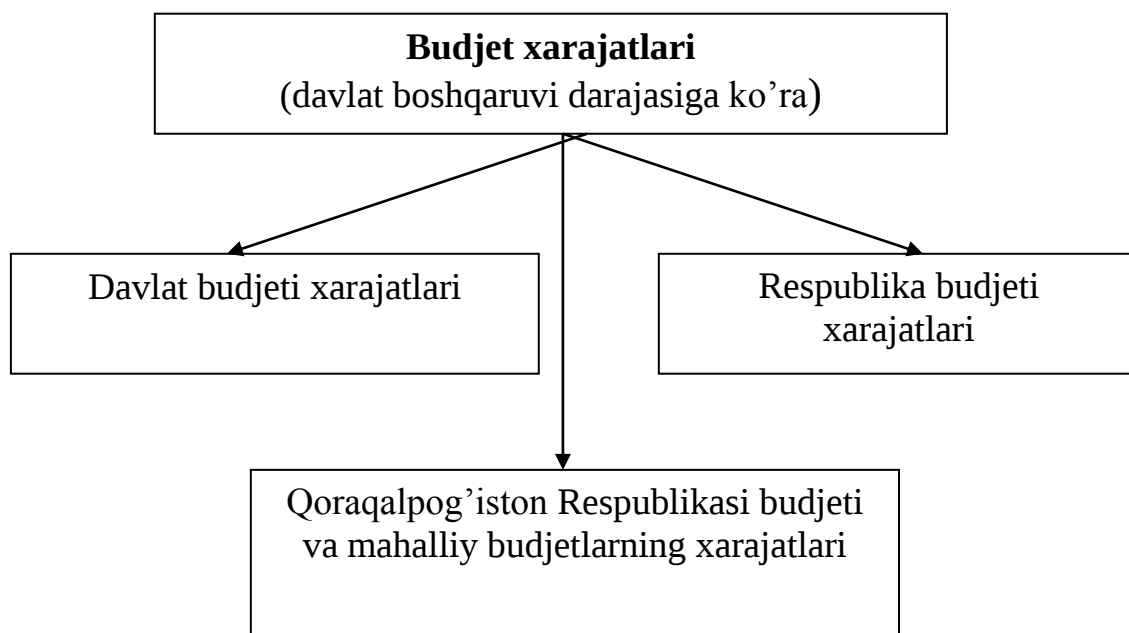
Budjet xarajatlarining budjet tizimi bo'g'inlari darajasiga ko'ra yo'nalishlari 2.4-rasmda aks ettirilgan. Umumdavlat ahamiyatiga ega xarajatlar respublika budjetidan moliyalashtiriladi.

Mahalliy ahamiyatga ega xarajatlar hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlari asosida mahalliy budjetlardan moliyalashtiriladi.

Budjetda daromadlarni xarajatlarning konkret turlari va yo'nalishlari bo'yicha biriktirilishi printsipli bo'lmaganligi uchun bu erda budjet resurslari bilan keng manyovr qilish va shunga muvofiq ravishda davlatning ixtiyoriga kelib tushuvchi pul mablag'lari har qanday zaruriy yo'nalishda foydalanilishi mumkin.

Budjet xarajatlarining tarkibi va uning tuzilmasi davlatning tabiatiga, u tomonidan bajarilayotgan funktsiyalarga, milliy xo'jalikning ehtiyojlariga

⁴⁰ Srojiddinova Z.X. O'zbekiston Respublikasi Budjet tizimi. «infoCOM.UZ». Toshkent-. 2010.480b.

2.4-rasm. Budget xarajatlarining budget bo'g'inlari o'rtasida taqsimlanishi⁴¹

bog'liq hamda budget mexanizmi orqali ishlab chiqarish va iste'molning ba'zi bir omillariga davlatning ta'sirchanligini ta'minlash kabilar bilan belgilanadi. Budget xarajatlarining tarkibi va uning tuzilmasi davlatning tabiatiga, u tomonidan bajarilayotgan funktsiyalarga, milliy xo'jalikning ehtiyojlariga bog'liq hamda budget mexanizmi orqali ishlab chiqarish va iste'molning ba'zi bir omillariga davlatning ta'sirchanligini ta'minlash kabilar bilan belgilanadi. Quyida keltirilgan 2.9-jadvalda biz O'zbekiston Respublikasi davlat budjetining xarajatlari tizimini ko'rishimiz mumkin. Ushbu xarajatlar 2011 yilda 59,5 foizni 2012 yilda 58,0 foizni, 2013 yilda 59,2 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2014 yilda 59,5 foizni tashkil etishi rejalashtirilgan. Jumladan, ta'lim xarajatlari 2011 yilda 34,7 foizni 2012 yilda 33,5 foizni, 2013 yilda 34,1 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2014 yilda 34,0 foizni, 2014 yilda 33,65 foizni tashkil etishi rejalashtirilgan.

Sog'liqni saqlash xarajatlari 2011 yilda 13,1 foizni 2012 yilda 13,1 foizni, 2013 yilda 14,3 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2014 yilda 14,2 foizni, 2015 yilda

⁴¹ Srojiddinova Z.X. O'zbekiston Respublikasi Budjet tizimi. «infoCOM.UZ». Toshkent-, 2010.480b.

14,15 foizni tashkil etishi rejalashtirilgan. Madaniyat va sport xarajatlari 2011, 2012 yillarda 1,1 foizni, 2013 yilda 1,0 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2015 yilda 1,1 foizni tashkil etishi rejalashtirilgan. Fan xarajatlari 2011, 2012 yillarda 0,7 foizni, 2013 yilda ham 0,7 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2015 yilda 0,6 foizni tashkil etishi rejalashtirilgan. Ijtimoiy ta'minot xarajatlari o'zgarmas tendentsiyaga ega ya'ni, 2011, 2012, 2013 yillarda 0,4 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2014 yilda ham 0,4 foizni tashkil etishi rejalashtirilgan. Oilalarga ijtimoiy nafaqalar (shu jumladan, bolali onalarga) xarajatlari 2011 yilda 9,3 foizni 2012 yilda 8,8 foizni, 2013 yilda 7,0 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2015 yilda 6,0 foizni tashkil etishi rejalashtirilgan.

Iqtisodiyot xarajatlari 2011 yilda 11,5 foizni, 2012 yilda 11,0 foizni, 2013 yil 10,6 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2014 yilda 10,7 foizni, 2015 yilda 10,7 foizni tashkil etishi rejalashtirilgan. Markazlashtirilgan investitsiyalarni moliyalashtirish xarajatlari 2011 yilda 5,6 foizni, 2012 yilda 4,9 foizni, 2013 yil 4,9 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2014 yilda 4,8 foizni, 2015 yilda 4,74 foizni tashkil etishi rejalashtirilgan. Davlat hokimiyati, boshqaruv va sud organlarini saqlash xarajatlari 2011 yilda 2,8 foizni, 2012 yilda 2,9 foizni, 2013 yil 3,1 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2015 yilda 3,2 foizni tashkil etishi rejalashtirilgan. Fuqarolarni o'z-o'zini boshqarish organlarini saqlash xarajatlari 2011 yilda 0,9 foizni, 2012 yilda 0,9 foizni, 2013 yil 1,1 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2015 yilda ham 1,1 foizni tashkil etishi rejalashtirilgan.

O'zbekiston Respublikasining respublika budjetidan quyidagi xarajatlar amalga oshiriladi:

- 1) ijtimoiy soha va aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash xarajatlari;
- 2) davlat grantlari, subsidiyalar va ijtimoiy buyurtma shaklida nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari faoliyatini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash xarajatlari;
- 3) iqtisodiyot xarajatlari;
- 4) respublika vazirliklari, davlat qo'mitalari va idoralari buyurtmachi bo'lgan markazlashtirilgan investitsiyalarni moliyalashtirish xarajatlari;

2.9-jadval

O'zbekiston Respublikasi davlat budjetining xarajatlar tizimi⁴²

№	Ko'rsatkichlar	2011 yil		2012 yil		2013 yil		2014 yil		2015 yil (prognoz)	
		mlrd. so'm	Jamiga nisbatan (%)	mlrd. so'm	Jamiga nisbatan (%)	mlrd. so'm	Jamiga nisbatan (%)	mlrd. so'm	Jamiga nisbatan (%)	mlrd. so'm	Jamiga nisbatan (%)
I	Davlat maqsadli jamg'rmalarsiz xarajatlar jami	16991,1	100,0	21571,7	100,0	26312,4	100,0	31582,3	100,0	37967,7	100,0
1.	Ijtimoiy sohalar va aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash uchun xarajatlar – jami	10112,3	59,5	12513,2	58,0	15573,5	59,2	18783,4	59,47	21485,2	56,58
	<i>shu jumladan:</i>										
1.1	Ma'orif	5890,8	34,7	7223,7	33,5	8984,6	34,1	10765,9	34,01	12776,2	33,65
1.2	Sog'liqni saqlash	2217,7	13,1	2820,3	13,1	3768,6	14,3	4495,3	14,23	5372,5	14,15
1.3	Madaniyat va sport	194,8	1,1	226,9	1,1	279,1	1,1	334,6	1,06	388,3	1,02
1.4	Fan	111,0	0,7	140,4	0,7	173,1	0,7	199,2	0,63	245,3	0,64
1.5	Ijtimoiy ta'minot	74,3	0,4	93,8	0,4	107,3	0,4	125,9	0,40	150,4	0,39

⁴² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2009 yil 22 dekabrda PQ-1245, 2010 yil 24 dekabrda PQ-1449, 2011 yil 30 dekabrda №1675, 2012 yil 12 dekabrda №1887-sonli va 2013 yil 25 dekabrda №2099 sonli qarorlari asosida tayyorlandi

1.6	Oilalarga ijtimoiy nafaqalar, shu jumladan bolali oilalar	1582,5	9,3	1899,0	8,8	1839,9	7,0	2047,0	6,48	2279,8	6,00
1.7	Oliy o'quv yurtlarini moddiy-tehnika bazasini rivojlantirish fondi	-	-	70,0	0,3	225,0	0,0	260,0	0,56	303,0	0,79
2.	Qishloq joylarda yakka tartibdagi uy-joy qurilishi Dasturini moliyalashtirish bo'yicha kredit liniyasi	-	-	-	-	374,7	1,4	-	-	971,8	2,55
3.	MNJ, MPJ va fuqarolar jamiyatlar institutini rivojlantirish mablag'lari va grantlari	5,0	0,03	6,0	0,03	7,0	0,03	8,2	0,03	10,0	0,02
4.	Iqtisodiyot xarajatlari	1952,1	11,5	2372,0	11,0	2791,9	10,6	3385,3	10,72	4119,7	10,85
5.	Markazlashtirilgan investitsiyalarni moliyalashtirish xarajatlari	950,0	5,6	1059,3	4,9	1300,0	4,9	1500,0	4,75	1800,0	4,74
6.	Davlat hokimiyati, boshqaruv va sud organlarini saqlash xarajatlari	472,3	2,8	629,2	2,9	825,9	3,1	1000,8	3,17	1199,9	,16
7.	Fuqarolarni o'z-o'zini boshqarish organlarini saqlash xarajatlari	152,2	0,9	191,7	0,9	287,3	1,1	343,7	1,09	436,6	,14
8.	Vazirlarlar Mahkamasining zahira jamg'irmasi	57,0	0,3	70,9	0,3	85,0	0,3	91,0	0,29	110,0	,28
9	Ta'lim va tibbiyot muassasalarini rekonstruksiya qilish, kapital ta'mirlash va ta'minlash fondiga o'tkaziladigan mablag'lar	-	-	264,0	1,2	-	-	-	-	494,9	,30
10.	Boshqqa xarajatlar	3290,1	19,4	4465,4	20,7	5441,8	20,7	6469,9	20,49	7834,5	0,63

- 5) davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarini saqlab turish xarajatlari;
- 6) sudlarni, adliya va prokuratura organlarini saqlab turish xarajatlari;
- 7) O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining zaxira jamg'armasini shakllantirish xarajatlari;

8) boshqa xarajatlar.

Qoraqalpog'iston Respublikasining respublika budjeti, viloyatlarning viloyat budjetlari va Toshkent shahrining shahar budjetidan quyidagi xarajatlar amalga oshiriladi:

- 1) ijtimoiy soha va aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash xarajatlari;
- 2) iqtisodiyot xarajatlari;
- 3) Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari buyurtmachi bo'lgan markazlashtirilgan investitsiyalarni moliyalashtirish xarajatlari;
- 4) mahalliy davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarini xarajatlari;
- 5) Qoraqalpog'iston Respublikasi respublika budjetining, viloyatlar viloyat budjetlarining va Toshkent shahri shahar budjetining zaxira jamg'armalarini shakllantirish xarajatlari;
- 6) davlat yoki jamoat ehtiyojlari uchun yer uchastkalarining olib qo'yilishi munosabati bilan yuridik va jismoniy shaxslarga etkazilgan zararining o'rnini qoplash xarajatlari;
- 7) Qoraqalpog'iston Respublikasi respublika budjetining, viloyatlar viloyat budjetlarining va Toshkent shahri shahar budjetining mablag'lari hisobidan moliyalashtiriladigan tashkilotlar va tadbirlarning xarajatlari.

Qoraqalpog'iston Respublikasining respublika budjetidan, viloyatlarning viloyat budjetlaridan va Toshkent shahrining shahar budjetidan tumanlar va shaharlar budjetlariga budjet ssudalari, dotatsiyalar, subventsiyalar va o'tkazib beriladigan daromadlar ajratilishi mumkin.

Tumanlar va shaharlar budjetlaridan quyidagi xarajatlar amalga oshiriladi:

- 1) ijtimoiy soha va aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash xarajatlari;
- 2) iqtisodiyot xarajatlari;

3) tuman va shahar hokimliklarini hamda ularning bo'limlarini saqlab turish xarajatlari;

4) fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarini saqlab turish xarajatlari;

5) boshqa xarajatlar, shu jumladan qonun hujjatlarida tumanlar va shaharlar budjetlaridan moliyalashtirilishi nazarda tutilgan ayrim tashkilotlar va tadbirlarning xarajatlari.

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining mablag'lari quyidagilarga xarajat qilinadi:

- ishlayotgan pensionerlarga davlat pensiyalarini to'lash;
- ishlamaydigan pensionerlarga davlat pensiyalarini to'lash;
- davlat pensiya ta'minoti huquqiga ega bo'lmagan qariyalar va mehnatga qobiliyatsiz fuqarolarga nafaqalar;
- dafn etish marosimi uchun nafaqalar;
- belgilangan tartibda aniqlanadigan boshqa xarajatlar uchun foydalaniladi.

Budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi xarajatlari tarkibi bo'yicha 2012, 2013, 2014 yillar ijrosi tahlili va 2015 yil prognozini 2.10-jadval ma'lumotlari asosida ko'rib chiqamiz.

Jadval ma'lumotlaridan ko'rishimiz mumkinki, Pensiya jamg'armasining jami xarajatlari 2012 yilda 8065,4 mlrd. so'mni, 2014 yilda 10302,1 mlrd. so'mni, 2014 yilda esa 13013,7 mlrd. so'mni tashkil etgan, 2015 yilda esa 16557 mlrd. so'm rejalashtirilgan. Jamg'arma xarajatlarining tarkibidagi eng katta xarajat bu ishlamaydigan pensionerlarga pensiya to'lovlaridir. Ishlamaydigan pensionerlarga pensiya to'lovlari jami xarajatlarda 2012 yilda 89,8 foizni, 2013 yilda 88,3 foizni tashkil etib, 2014 yilda 86,0 foiz rejalashtirilgan. Ishlaydigan pensionerlarga pensiya to'lovlari jami xarajatlarda 2012 yilda 3,6 foizni, 2013 yilda 3,1 foizni tashkil etib, 2014 yilda 3,3 foiz rejalashtirilgan. Mehnatga layoqatsiz va qariyalarga nafaqalar, dafn uchun nafqalar va boshqa to'lovlar jami xarajatlarda 2012-2013 yillarda 0,2 foizni tashkil etib, 2014 yilda ham 0,2 foiz rejalashtirilgan. Jamg'armaning boshqa

2.10-jadval

**O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi budjetdan tashqari
Pensiya jamg‘armasining xarajatlari ijrosi ⁴³**

№	Ko‘rsatkichlar	2012 yil		2013 yil		2014 yil		2015 yil(<i>prognoz</i>)	
		mlrd. so‘m	Jamiga nisbatan (%)	mlrd. so‘m	Jamiga nisbatan (%)	mlrd. so‘m	Jamiga nisbatan (%)	mlrd. so‘m	Jamiga nisbatan (%)
1.	Ishlamaydigan pensionerlarga pensiya to‘lovlari	7246,0	89,8	9097,9	88,3	11191,9	86,0	12838,1	77,5
2.	Ishlaydigan pensionerlarga pensiya to‘lovlari	290,9	3,6	317,4	3,1	426,6	3,3	474,8	2,9
3.	Mehnatga layoqatsiz va qariyalarga nafaqalar, dafn uchun nafqalar va boshqa to‘lovlar	12,8	0,2	20,5	0,2	29,1	0,2	105,2	0,6
4.	Boshqa xarajatlar	1,8	0,02	2,1	0,02	2,4	0,02	2,8	0,01
5.	Yil oxiriga qoldiq	513,9	6,4	864,2	8,4	1363,7	10,5	3136,8	18,9
	Jami xarajatlar	8065,4	100,0	10302,1	100,0	13013,7	100,0	16557,0	100,0

⁴³ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2011 yil 30 dekabrda №1675, 2012 yil 12 dekabrda №1887-sonli, 2013 yil 25 dekabrda №2099 sonli va 2014 yil 4dekabrda №2277 sonli qarorlari asosida tayyorlandi.

xarajatlari jami xarajatlarda 2012 yilda 0,02 foizni, 2013 yilda 0,02 foizni tashkil etib, 2014 yilda ham 0,02 foiz rejalashtirilgan.

2.11- jadval

Davlat budjetidan ijtimoiy soha va aholini ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash xarajatlar tarkibi⁴⁴

Ko‘rsatkichlar	2012 yil		2013 yil		2014yil	
	Milli-ard so‘m	foiz da	Milli-ard so‘m	foiz da	milliard so‘m	foiz da
Davlat budjeti xarajatlari, milliard so‘m	13733	100	16991	100	21571	100
Ijtimoiy soha va aholini ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash xarajatlari, jami	8 113	59,1	10112	59,5	12513	58
ta’lim	4 635	33,8	5890	34,6	7223	33,4
sog‘liqni saqlash	1 704	12,4	2217	13,0	2820	13,0
madaniyat va sport	160	1,2	194	1,1	226	1,0
ilm-fan	84	0,6	111	0,6	140	0,6
ijtimoiy ta’minot	59	0,4	74	0,4	93	0,4
oilalarga ijtimoiy nafaqalar	1 432	10,4	1582	,3	1899	8,8

Davlat budjetining ijtimoiy soha va aholini ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash xarajatlari asosan ta’lim, sog‘liqni saqlash, madaniyat va sport, ilm-fan, ijtimoiy ta’minot va ijtimoiy nafaqalardan tashkil topgan. Buni 2.11-jadval ma’lumotlari misolida ko‘rishimiz mumkin.

Davlat budjetining ijtimoiy soha va aholini ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash xarajatlari tarkibidagi ta’lim xarajatlari 2014 yilda jami budjet xarajatlarning 33,4 foizini tashkil etishi ko‘zda tutilgan. Ushbu xarajatlar 2013 yilda 34,6 foizni tashkil etdi. Davlat budjeti xarajatlarida ijtimoiy soha va aholini ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash xarajatlarining salmog‘i yuqori bo‘lmoqda.

⁴⁴ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2011 yil 22 dekabrda №1675, 2012 yil 25dekabr №1889-sonli, 2013 yil 30 dekabrda №2099 sonli qarorlari asosida

Xususan, ushbu xarajatlar 2014 yilda 12513 milliard soʻmga rejalashtirilib, jami budjet xarajatlarida 58 foizni tashkil etishi koʻzda tutilgan boʻlsa, 2015 yil uchun kelib ushbu xarajatlar 15573 milliard soʻm hajmida rejalashtirilgan va uning jami budjet xarajatlaridagi ulushi 59,2 foizni tashkil etishi koʻzda tutilgan.

Demak, ushbu sohaga qilinayotgan xarajatlar, birinchidan, nominal mazmunda va shuningdek, umumiy xarajatlar salmogʻida ham ortib bormoqda.

2014 yilda yurtimizda ijtimoiy soha va aholini ijtimoiy qoʻllab-quvatlash xarajatlarining tarkibida 8984,6 milliard soʻm hajmidagi mablagʻlar taʼlim-tarbiya sohasiga sarflanishi rejalashtirilgan boʻlib, xarajatlarning asosiy qismini tashkil etgan.

Qishloq joylarda yakka tartibdagi uy-joylar qurishni hamkorlikda moliyalashtirish uchun 374,7 milliard soʻm miqdorida mablagʻ sarflanishi koʻzda tutilgan.

Amalga oshirilayotgan islohotlarda aholining turmush farovonligini va daromadlarini izchil oshirib borish ustuvor ahamiyatga ega boʻlmoqda. Ushbu sohadagi islohotlar 2013 yilda ham davom ettirilib, davlat budjetidan jami 1839,9 milliard soʻm mablagʻ ayni shu maqsadlar uchun ajratilishi rejalashtirilgan. (2.12-jadval)

2014 yilda budjet tashkilotlari xodimlarining ish haqi va unga tenglashtirilgan toʻlovlar miqdorini bosqichma-bosqich koʻpaytirish davom ettirilib, ish haqini inflyatsiya darajasidan yuqori boʻlgan miqdorda oshirish uchun Davlat budjetidan 1,3 trillion soʻm mablagʻ ajratildi.

2014 yilning 1 yanvaridan boshlab yagona taʼrif setkasini qayta koʻrib chiqish va mehnatga haq toʻlashning bazaviy darajasini birinchi razryad miqdorida belgilash amalga oshirildi.

2.12-jadval

O'zbekiston Respublikasining 2013-2014yildagi Investitsiya dasturida ko'zda tutilgan kapital qo'yimlarning asosiy parametrlari⁴⁵

mln. so'm

№	Moliyalashtirish manbalarining nomlanishi	2013 yil	2014 yil
	Jami kapital qo'yimlar, shundan:	<u>20721845</u>	<u>23679701</u>
1.	Markazlashgan investitsiyalar:	4 969 491	5 740 892
1.1.	Budjet mablag'lari	950 000	1 059 254,4
1.2.	Sug'oriladigan Yerlarning meliorativ holatini yaxshilash jamg'armasi	105 000	115 560
1.3.	Budjetdan tashqari fondlardan, jumladan, - Respublika yo'l jamg'armasi - Bolalar sportini rivojlantirish jamg'armasi - Ta'lim muassasalarini rekonstruktsiya qilish, kapital ta'mirlash va jihozlash jamg'armasi (2012 yildan boshlab Ta'lim va sog'liqni saqlash muassasalarini rekonstruktsiya qilish, kapital ta'mirlash va jihozlash jamg'armasi) - Oliy ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini rivojlantirish jamg'armasi	911 834 609800 139930 162104	1 431 777 680 796 158 147 545 836 46 997,6
1.4.	Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi (so'm ekvivalentida)	1 353 527	1 432 400
1.5.	Davlat kafolati ostidagi xorijiy investitsiyalar va kreditlar (so'm ekvivalentida), shundan: qishloq joylarida uy-joy qurish (so'm ekvivalentida)	1 376 130 171 750	1 701 901 301 564
2.	Markazlashmagan investitsiyalar:	16 025 354	17 938809
2.1.	Korxona mablag'lari	7 536 261	6 835 725
2.2.	Tijorat banklari kreditlari va boshqa qarz mablag'lari, shu jumladan: "Qishloq qurilish banki"ning qishloq joylarda uy-joy qurish uchun imtiyozli kreditlari	2 069 185 196 289	3 524 824 222 070
2.3.	To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar va kreditlar (so'm ekvivalentida)	3835109	4340656
2.4.	Aholi mablag'lari	2 584 800	3 237 604

⁴⁵ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2010 yil 29 dekabrda PQ-1455 hamda 2011 yil 27 dekabrda PQ-1668-sonli qarorlari

III-BOB. IQTISODIYOTNI MODERNIZATSIYALASH SHAROITIDA BUDJET-SOLIQ SIYOSATI YAXLITLIGINI TA'MINLASH YO'LLARI

3.1 Davlat budjeti g'aznachilik ijrosi faoliyatining budjet-soliq siyosatini ta'minlashi masalalari

Mamlakatimizda iqtisodiy islohotlarni yanada chuqurlashtirish va iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida davlat moliyasini boshqarishni takomillashtirish va budjet-soliq siyosati yaxlitligini ta'minlash masalalariga ham alohida e'tibor qaratilmoqda. Mazkur jarayonning o'ta muhim qismlaridan biri sifatida umumdavlat moliya tizimining bosh bo'g'ini - davlat budjetini boshqarish, budjet jarayonini tashkil etishni zamonaviy talablar asosida takomillashtirish, xususan budjet ijrosida kassali tizimdan jahon amaliyotida sinalgan va o'zining ijobiy natijalarini bergan davlat budjetining g'azna ijrosiga o'tish amalga oshirilmoqda.

Davlat budjetining kassaviy ijrosi sharoitida Markaziy bank va uning topshirig'iga muvofiq tijorat banklari davlat budjetining kassa ijrosini amalga oshiradilar. O'zbekiston Respublikasi Budjet kodeksiga muvofiq, Davlat budjetining kassa ijrosini tashkil etish, shuningdek, uning davlat daromadlari va xarajatlarini hisobga olish O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi bilan birgalikda amalga oshirishi, Davlat budjetining kassa ijrosi operatsiyalarini esa tijorat banklari Markaziy bankning topshirig'iga binoan bajarishi belgilangan.

Davlat budjeti xarajatlari yagona g'azna hisobraqami yoki G'aznachilikning boshqa bank hisobraqamlaridan belgilangan muddatlarda, respublika budjeti, Qoraqalpog'iston Respublikasi budjeti, mahalliy budjetlar, davlat maqsadli jamg'armalari mablag'larining hamda budjet tashkilotlarining budjetdan tashqari jamg'armalari mablag'larining qoldiqlari doirasida amalga oshiriladi.

Yagona g'azna hisobraqami belgilangan tartibda O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankida G'aznachilik tomonidan ochiladi. G'aznachilik O'zbe-

kiston Respublikasi Markaziy bankida va tijorat banklarida bank hisob-raqamini ochish huquqiga ega, asossiz ravishda G'aznachilikning yagona g'azna hisobraqamidan mablag'larni hisobdan chiqarilishiga yo'l qo'yilmaydi.

Ayni davrda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan iqtisodiyotning barcha sohalarini modernizatsiya qilish sharoitida shunday ustuvorliklardan biri davlat moliyasini samarali boshqarish hisoblanadi. Davlat moliya tizimida o'tkazilayotgan islohotlar davlat budjetini boshqarish samaradorligini oshirishni nazarda tutadi. Davlat moliyasini boshqarishni isloh qilishning asosiy yo'nalishlaridan biri – respublikada budjet ijrosining avtomatlashtirilgan g'aznachilik tizimini joriy qilishdan iborat.

Yagona g'azna hisobvarag'ining belgilangan ishlash tartibiga muvofiq 2012 yil 1 yanvardan boshlab yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan Davlat budjetiga o'tkaziladigan soliqlar va majburiy to'lovlar banklar tomonidan qabul qilinib, belgilangan tartibda 23402, 23403, 23407, 23409, 20207, 20205 va 23411-sonli balans hisobvaraqlar bilan ochilgan shaxsiy hisobraqamlariga (keyingi o'rinlarda ShHR deb yuritiladi) kirim qilinadi va ular hisobidan tegishli budjetlar va Davlat maqsadli va budjetdan tashqari boshqa jamg'armalar hisobiga belgilangan miqdorlarda ajratmalar amalga oshiriladi

Bunda banklar tomonidan 23402, 23403, 20207 va 20205-balans hisobvaraqlarining ShHRga kirim qilingan mablag'lari banklardagi mavjud dastur orqali belgilangan miqdorlarda ajratma qilinadi va har bir tegishli budjet bo'yicha alohida memorial orderlar shakllantirilib, mablag'lar Moliya vazirligi G'aznachiligining Markaziy bankning Toshkent shahar Bosh boshqarmasi Hisob-kitob kassa Markazida ochilgan 23402000300100001010 hisobvarag'iga tegishli budjetlar hamda Davlat maqsadli va budjetdan tashqari boshqa jamg'armalarning shaxsiy g'azna hisob-varaqlariga o'tkaziladi. Ta'kidlash joizki, belgilangan tadbirlar doirasida Moliya vazirligi tomonidan 2012 yil boshida Davlat budjeti daromadlari hisobidan Qoraqalpog'iston Respublikasi, Toshkent shahar va viloyatlar mahalliy

budjetlariga hamda Davlat maqsadli jamg'armalariga ajratmalar miqdorini Moliya vazirligi G'aznachiligiga, Qoraqalpog'iston Respublikasi Moliya vazirligiga, viloyat moliya boshqarmalariga hamda O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankiga etkazish belgilangan. Bunda Qoraqalpog'iston Respublikasi Moliya vazirligi, viloyatlar va Toshkent shahar moliya boshqarmalari ajratmalar miqdorini har bir tuman (shahar) moliya organlariga yetkazadi. G'aznachilik bo'linmalari tomonidan mazkur ajratmalar miqdori to'g'risidagi ma'lumot hamda tegishli budjetlarning (27 raqamli) shaxsiy g'azna hisobvaraqlari ro'yxati xizmat ko'rsatuvchi tijorat banklariga taqdim etilishi talab etiladi.

Davlat budjeti daromadlari hisobiga kelib tushgan kunlik soliq va boshqa to'lovlar hisobidan Respublika budjeti, Qoraqalpog'iston Respublikasi budjeti, mahalliy budjetlar hamda budjetdan tashqari jamg'armalar uchun yagona g'azna hisobvarag'iga ajratmalarni amalga to'lov hujjatlarining to'lov maqsadida tegishli budjetlar 27 raqamli shaxsiy g'azna hisobvarag'i alohida ko'rsatilishini ta'minlash yuzasidan foydalanilayotgan dasturlarga tegishli o'zgartirishlar kiritildi. Bunga ko'ra yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan o'tkaziladigan soliqlar va majburiy to'lovlar hisobidan tegishli budjetlar va davlat maqsadli jamg'armalari hisobiga ajratmalar o'tkazishning amaldagi tartibi saqlab qolingan holda, banklar 2011 yil 1 dekabrda boshlab amaldagi dasturga g'aznachilik bo'linmalari tomonidan taqdim etilgan ro'yxatga asosan tegishli budjetlar va Davlat maqsadli jamg'armalarining 27 raqamli shaxsiy g'azna hisobvaraqlarini g'aznachilik bo'linmalarining tegishli mutaxassisleri bilan birgalikda kiritildi va dalolatnomalar bilan rasmiylashtirildi.

Hududiy g'aznachilik bo'linmalari tomonidan 2011 yil 31 dekabr kuni budjet hamda davlat maqsadli va budjetdan tashqari boshqa jamg'armalar g'azna hisobvaraqlari qoldiqlari "Bank-G'aznachilik" dasturi orqali belgilangan tartibda Yagona g'azna hisobvarag'iga o'tkazildi.

Budjetdan mablag' oluvchilar va fond mablag'larini tasarruf etuvchilarning 2012 moliya yilidan boshlab tovar (ish, xizmat) yetkazib

beruvchilar bilan tuziladigan shartnomalarida shu jumladan, kapital qurilish bo'yicha yildan yilga o'tuvchi obyektlar bo'yicha shartnomalariga qo'shimcha kelishuvlarda hamda to'lov hujjatlarida to'lovchi ya'ni, g'aznachilik rekvizitlari qismida Yagona g'azna hisobvarag'i va ularning shaxsiy g'azna hisobvaraqlari ko'rsatiladi (tegishli budjetlar uchun ochilgan shaxsiy g'azna hisobvaraq bundan mustasno).

2011dan moliya yiliga qo'shimcha davrdagi operatsiyalar "G'aznachilik" dasturida yagona bazada, ya'ni "Yagona g'azna hisobvarag'i" rejimida Yagona g'azna hisobvarag'i orqali amalga oshirilishi yo'lga qo'yildi. Bunda, budjetdan mablag' oluvchilarning hamda fond mablag'lari tasarruf etuvchilarning tovar (ish, xizmat) etkazib beruvchilar bilan 2011 moliya yili uchun tuzilgan shartnomalariga qo'shimcha kelishuv tuzilmaydi balki to'lov hujjatlarining "To'lovchi" qismida Yagona g'azna hisobvarag'i rekvizitlari ko'rsatiladi.

2012 yil 1 yanvardan boshlab respublika hududida budjetdan mablag' oluvchilar va fond mablag'larini tasarruf etuvchilarning tovar (ish, xizmat) etkazib beruvchilar bilan 2012 moliya yiliga tuziladigan shartnomalar rekvizitida Yagona g'azna hisobvarag'i ko'rsatiladi va ular bo'yicha to'lovlar Yagona g'azna hisobvarag'idan amalga oshiriladi.

G'aznachilik tizimida amaldagi ko'p vaqt va mehnatni talab qiluvchi soliq to'lovchilarning mablag'larini respublika va mahalliy budjetlar hisobraqamlariga kelib tushishi oldidan ko'plab tranzit hisobraqam-laridan o'tib kelishini talab qiluvchi jarayon o'rniga to'g'ridan-to'g'ri budjetning barcha daromadlari Markaziy bankdagi yagona hisobraqamiga kelib tushishini ta'minlovchi tizim shakllanmoqda.

Mamlakatimizda g'aznachilik tizimi asta-sekin shakllanib bormoqda. Shunga qaramasdan, o'tgan qisqa fursat mazkur tizim faoliyatini baholash, uning yutuq va kamchiliklarini aniqlash bo'yicha muayyan xulosalar qilish imkonini beradi. Negaki, yangi mahkamaning faoliyatida muayyan muammolar ham yuz bermoqdaki, ularni o'z vaqtida bartaraf etish

g'aznachilik organlari ishini yanada takomillashtirish asosida budjet-soliq siyosati yaxlitligini ta'minlashga xizmat qiladi.

3.2. Hozirgi sharoitda budjet-soliq siyosati yaxlitligini ta'minlash yo'nalishlari

Iqtisodiyotni modernizatsiyalashuvi sharoitida budjet-soliq siyosati yaxlitligini ta'minlashni takomillashtirish bo'yicha chora-tadbirlarni ishlab chiqishda makroiqtisodiy va mikroiktisodiy ko'rinishda budjet-soliq siyosatini sifatli amalga oshirish va respublika hukumatida fiskal sharoitlarni yaratishga qaratilgan bo'lishi kerak.

Hozirgi kunda budjet-soliq siyosati kontseptsiyasini ishlab chiqishda katta muammo mavjud bo'lib, u ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning asosiy makroiqtisodiy prognozlariga bog'liq. Iqtisodiy siyosatning asosiy yo'nalishlari bo'lgan pul-kredit, budjet-soliq, investitsiya, valuta, tashqi iqtisodiy siyosat, daromadlar siyosati, qisqa davrdagi tarkibiy islohotlar makroiqtisodiy rivojlanish joriy va strategik parametrlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik mexanizmini aniq va samarali ta'minlamaydi. Budjet xarajatlarini boshqarishda minimal xarajatlar bilan maksimal samaraga erishish, budjet ajratmalarini ishlatishning maqsadli xususiyati, budjet mablag'larini ishlab chiqarish ko'rsatkichlarini bajarish o'lchami va oldin berilgan ajratmalardan foydalanishni hisobga olib borish kabi tamoyillar asosida moliyalashtirilmoqda. Budjet daromadlarini esa kam xarajat qilib shakllantirish hamda solikli va soliqsiz daromadlar nisbatini o'zgartirishdan iborat. Prezidentimiz I.Karimov takidlaganidek, "Iqtisodiyotimizning jadal va mutanosib rivojlanib borayotgani aholi hayot darajasi va sifatini izchil oshirish uchun mustahkam zamin yaratmoqda. Budjet tashkilotlari hodimlarining ish haqi, pensiya va stipendiyalar hajmi o'tgan yili 23,2 foizga oshdi. Aholining jon boshiga to'g'ri keladigan real daromadlar esa 10,2 foizga ko'paydi. Aholi daromadlari tarkibida tadbirkorlik faoliyatidan olinayotgan daromadlar ulushi tobora ortib bormoqda. Mustaqillik yillarida

bu boradagi ko'rsatkich 10,6 foizdan 52 foizga o'sdi. Bu Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi mamlakatlaridagi eng yuqori ko'rsatkichlardan biridir. Bu haqda so'z yuritganda, sobiq ittifoq hududidagi boshqa mamlakatlardan farqli ravishda, O'zbekistonda daromadlar darajasi bo'yicha aholining keskin tabaqalanish holati mavjud emasligini alohida ta'kidlash lozim. Eng ko'p va eng kam daromad oladigan aholi o'rtasidagi farq 2000 yildagi 53,3 barobardan bugungi kunda 7,8 barobarga tushdi. Bu o'rinda jamiyatda ijtimoiy barqarorlikning mezoni hisoblangan bu ko'rsatkich xalqaro me'yorlarga ko'ra, 10 barobar qilib belgilanganini aytib o'tish lozim⁴⁶

Ma'lumki, davlatning iqtisodiy usullar bilan bozorni tartibga solish tadbirlari davlat ixtiyoridagi korxona va tashkilotlarni boshqarish, ularni moliyalashtirish, budget, soliq va kredit-pul siyosati orqali hamda kapital sarflarni nazorat qilish orqali amalga oshiriladi. Davlat iqtisodiy uslublarni qo'llaganda, uning salbiy oqibatlarini doimo kuzatib oldindan uning oldini olishga harakat qilishi kerak. Masalan, soliq siyosatini olib borganda, u tadbirkorlik tashabbusi darajasini pasaytirishga olib kelmasligidan ehtiyot bo'lish zarur. Baholarni tartibga solish esa talab va taklif muvozanatiga salbiy ta'sir ko'rsatmasligi kerak.

“Jahon tajribasida jamiyatda ijtimoiy tabaqalanish va xavfsizlik darajasini baholashning yana bir mezoni – Jini indeksidan keng foydalaniladi. Misol uchun, O'zbekistonda mustaqillik yillarida Jini indeksi ko'rsatkichi 0,40 dan 0,296 ga pasaydi. Bu natija, Birlashgan Millatlar Tashkiloti tavsiyalariga binoan 0,35-0,37 miqdorida belgilangan xalqaro standartlar nuqtai nazaridan qaraganda, aholimizning ijtimoiy farovonligi muttasil o'sib borayotganidan dalolat beradi.”⁴⁷

Yuqorida aytib o'tganimizdek, iqtisodiy siyosatni amalga oshirish vositalari bir-biri bilan bog'likdir. Bunda bir sohada qabul qilinayotgan

⁴⁶ I. Karimov. “2015 yilda iqtisodiyotimizda tub tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish, modernizatsiya va diversifikatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish hisobidan xususiy mulk va xususiy tadbirkorlikka keng yo'l ochib berish – ustuvor vazifamizdir” Xalq so'zi, 16.01.2015

⁴⁷ O'sha yerda.

qarorni boshqa sohalarga ta'sirini, albatta, inobatga olmoq zarurdir. Masalan, davlat xarajatlar va soliqlarga, ya'ni fiskal siyosatdagi o'zgartirish kiritishi shunga muvofiq pul massasidagi o'zgarishlarni talab etadi. Fiskal va pul siyosatidagi o'zgarishlar investitsiyalarga, bandlikka, ishlab chiqarish hajmiga, sof eksportga ta'sir etadi.

Davlat budjetining muvozanatlanganligi muammolari bozor iqtisodiyotini davlat tomonidan me'yorlashtirish uchun juda muhim ahamiyatga ega. Bu muammolar orasida soliqlar yordamida amalga oshadigan budjetning daromad qismini shakllantirish alohida ahamiyatga ega. Soliqlarning fiskal vazifasiga e'tiborni qaratidigan bo'lsak, uning mohiyati davlat xarajatlarni qoplash uchun turli darajadagi budjetlarga zaruriy mablag'lar tushumini ta'minlashdan iborat.

Umuman, budjet daromadlari tarkibida solikli daromadlar o'rta muddatli istiqbolini belgilash muammolarini tadqiq etish muhim ahamiyatga ega. Biroq soliq-budjet amaliyotining eng tortishuvli masalasi hozirgi kunda hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini zarur mablag'lar bilan ta'minlashdirki, u hududlar soliq tushumlari istiqbolini hisoblashning zarurligini, davlatning hududiy rivojlanish dasturlari vazifalarini o'zaro muvofiqlashtirishni hamda davlat moliyasini uzoq muddatli taxminlashtirish zaruriyatini ko'rsatadi. Iqtisodiyotni boshqarishning hozirgi zamon amaliyoti aynan mahalliy soliq siyosati hamda joylarda soliq tushumlari istiqbolini oshirishning muhim ahamiyatga ega ekanligini tasdiqlamoqda.

Soliq tushumlari o'rta muddatli istiqbolining iqtisodiy ahamiyati hududlar moliyaviy salohiyatini, ularda soliq siyosati samaradorligini oshirish zarurligida yaqqol namoyon bo'lmoqda. Shu boisdan hududlar soliq tushumlari shakllanishi hozirgi zamon amaliyoti va ularning o'rta muddatli istiqbolini tahlil etish, uning muammolarini yoritish va ularni hal etish yuzasidan ilmiy-nazariy xulosalar tayyorlash juda muhim va dolzarb hisoblanadi.

Budjet siyosatining bevosita usullariga esa budjetning xarajatlar qismi orqali ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatga ta'sir ko'rsatish kiradi. Tarmoqlarni moliyalashtirish xarajatlari miqdorini o'zgartirish, nochor korxonalarga

dotatsiyalar ajratish, subventsiyalar berish, budjet ssudalarini ajratish, ular bo'yicha imtiyozlar joriy qilish, chet el investitsiyalarini jalb qilish uchun kafolatlar berish kabi tadbirlar budjet siyosatining to'g'ridan-to'g'ri usullari hisoblanadi.

Barqaror budjet siyosatini yuritish o'z navbatida budjet-soliq siyosati yaxlitligini ta'minlashga xizmat qiladi. Budjet soliq siyosatini muvaffaqiyatli amalga oshirish iqtisodiyot oldida turgan muhim vazifalarni hal qilishda asosiy rol o'ynaydi.

Ayni paytda budjet-soliq siyosati ishlab chiqarishni o'stirishga va uning samaradorligini oshirishga, soliqqa tortiladigan bazani kengaytirish maqsadida yuridik va jismoniy shaxslar daromadlarini ko'paytirishga qaratilgan bo'lishi lozim. Budjet-soliq siyosatining xususiyati shundan iboratki, u nafaqat davlatning daromadlar bazasini ta'minlash va kelib tushgan pul mablag'larini xarajat qilish, balki jamiyatda makroiqtisodiy barqarorlikni hamda inflyatsiyaning past darajasini, aholining optimal bandligini ta'minlashi zarur.

Budjet-soliq siyosatining strategik vazifasi davlat xarajatlarini tuzilmaviy qayta qurishni, daromadlarning yangi manbalarini izlab topishni, iqtisodiy mustaqillikni va oxir-oqibatda aholi farovonligining oshishini ta'minlash uchun rivojlanayotgan bozor iqtisodiyoti mexanizmlariga maqsadli ta'sir ko'rsatishni yo'naltirishdan iborat. Bunda budjet-soliq siyosati davlatning budjet daromadlarini budjet xarajatlari tarkibiy tuzilishining o'zgarishiga qarab shakllantirish, daromadlarni oqilona sarflash mexanizmini ishlab chiqish sohasidagi siyosat tushuniladi.

Davlat budjeti siyosati davlatning daromadlari va xarajatlarini ratsional shakllantirish, budjet bo'g'inlari o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solish, mahalliy budjetlar manfaatlarini muvofiqlashtirib turishni ta'minlashi lozim.

Iqtisodiyotning modernizatsiyalashuvi sharoitida budjet-soliq siyosatining asosiy vazifalari iqtisodiyotda ishlab chiqarish jarayonining pasayib ketishiga yo'l qo'ymaslik, ya'ni ishlab chiqarishni rag'batlantirishga yo'naltirilgan chora-tadbirlar ishlab chiqishdan iborat. Buning uchun soliq siyosati sohasida

soliq stavkalarini pasaytirish, yangi investitsiyalar uchun soliq imtiyozlarini berish, tezlashtirilgan amortizatsiyani qo'llash kabi tadbirlar amalga oshiriladi.

O'zbekistondagi budjet-soliq siyosatining xarakterli xususiyatlari sifatida quyidagilarni ajratish mumkin:

- budjet-soliq siyosatining makroiqtisodiy barqarorlik va iqtisodiy yuksalishni rag'batlantirishga erishish hamda uni mustahkamlashga yo'naltirish;

- soliq yig'imini oqilona usulda tashkil etish va soliqlarning rag'batlantiruvchi rolini ta'minlash;

- budjet xarajatlarini ijtimoiy maqsadlarga yo'naltirish.

Mamlakatimizda soliq yukini optimallashtirish hamda soliqqa tortish tizimida tub islohotlarni amalga oshirish maqsadida quyidagi masalalarni hal etishi lozim:

- korxonalarga nisbatan soliq yukini imkon qadar kamaytirish, bunda korxona o'z mablag'larini mustaqil ravishda tasarruf eta olish salohiyatiga ega bo'lishini ta'minlash, bevosita soliqlarni kamaytirish va bilvosita soliqlarni hamda resurs to'lovlarini, ayniqsa, qayta tiklanmaydigan tabiiy boyliklar, er va suv zaxiralaridan samarali va tejamkorlik bilan foydalanishni optimallashtirishga alohida ahamiyat berish lozim.

- ishlab chiqaruvchilardan budjet va budjetdan tashqari fondlar uchun undiriladigan soliqlar summasi yalpi ichki mahsulot va iqtisodiy rivojlanishning belgilangan sur'atlarida optimal ravishda muvofiqlashtirilishi kerak.

- soliqlarni bir xillashtirish va sonini qisqartirish hamda ular bo'yicha hisob-kitob qilish, to'lash mexanizmlarini soddalashtirish bo'yicha doimiy ish olib borish lozim.

Budjet-soliq siyosati davlatning yaxlit tadbirlarini ishlab chiqishni taqozo etadi. Ular quyidagilardan iborat:

1. Iqtisodiy holatni ko'tarish davrida davlat budjet-soliq va pul-kredit siyosatida qarama-qarshi tadbirlarni mujassamlashtirib turish siyosatini

o'tkazadi. Ushbu davrdagi budjet-soliq siyosati soliqlar stavkasining ko'tarilishi, davlat xarajatlarining qisqarishi, amortizatsiya siyosatini o'tkazish doirasida chegaralanishlar bilan xarakterlanadi.

2. Moliyaviy barqarorlikni ta'minlash. Buning uchun, eng avvalo, iqtisodiy islohotlarni muvaffaqiyatli o'tkazishning asosi sifatida pul muomalasini barqarorlashtirish bo'yicha zarur choralar ko'rish darkor.

3. Investitsion faollikni rivojlantirish va uning milliy daromaddagi ulushini ko'paytirish.

4. Budjetning davlat dotatsiyalari bo'yicha alohida moddiy ishlab chiqarish sohalariga ishlab chiqarish xarajatlarini qisqartirish.

5. Budjetning daromad bazasini, soliqqa tortishni takomillashtirish va soliqlarni to'liq to'lanishi bo'yicha nazoratni kuchaytirish hisobiga barqarorlashtirish. Soliqlar orqali korxonalar faoliyatini rag'batlantirish raqobatbardoshlikni oshiradi, kapital yig'ilishi uchun qulay sharoit yaratadi. Bunda turli soliqlardan imtiyozlar berilib, iqtisodiy rivojlanish uchun zamin yaratiladi.

6. Davlat xarajatlarini maqsadli va samarali tashkil qilish bo'yicha moliyaviy nazorat tizimini *shakllantirish*.

Hozirgi kundagi eng dolzarb masalalardan biri bu budjet daromadlari va xarajatlari o'rtasidagi mutanosiblikni ta'minlashdan iborat. Bunda asosiy o'rinni budjet-soliq siyosati yaxlitligiga erishish masalasi egallaydi.

XULOSA

Bitiruv malakaviy ishimiz tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, budjet-soliq siyosati mamlakat moliya tizimi samarali faoliyatining garovi hisoblanadi. Budjet-soliq siyosatining yaxlitligiga erishish mamlakatda makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga, samarali budjet siyosatini yuritishga, aholi turmush darajasini yaxshilashga xizmat qiladi.

Hozirgi paytda budjet-soliq siyosati yaxlitligini ta'minlashning omillari va mezonlarini baholashning yagona tizimlashtirilgan metodologiyasi va asoslari bo'yicha nazariy qarashlarning mukammal tizimi mavjud emas. Mavjud nazariy izlanishlar budjet-soliq siyosati yaxlitligini ta'minlash unga ta'sir etuvchi omillar hamda mezonlarni to'liq yoritib bera olmaydi. Bizning fikrimizcha, bunday mezonlarni ishlab chiqishda quyidagilarga alohida e'tibor qaratish lozim:

- davlatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot darajasi;
- jamlanma budjet daromadlari va xarajatlari tarkibi hamda ularning samaradorlik ko'rsatkichlari;
- yalpi ichki mahsulot tarkibidagi soliqlar va boshqa to'lovlarning ulushi;
- aholining turmush darajasi (daromadliligi);
- soliqlarning aholi va iqtisodiyot tarmoqlari o'rtasida taqsimlanish xususiyatlari;
- davlat moliya siyosatining asosiy yo'nalishlari;
- mavjud iqtisodiy vaziyatlarni inobatga olgan holda belgilangan vazifalar ko'lam;
- budjet defitsiti darajasi.

Iqtisodiyotdagi soliq yukini baholash amaliy ahamiyatga ega bo'lib, soliq to'lovchilarning moliyaviy ahvoliga ta'sir qiluvchi hamma fiskal omillarni hisobga oladi. Yalpi og'irlikni, shu jumladan, soliq yukini (soliq majburiyatlari va soliq imtiyozlari), sof budjet transfertlari hamda yashirin soliqlar va subsidiyalarni xarakterlaydigan fiskal

ko'rsatkichlardan foydalanish taklif etiladi. Davlat budjeti mablag'larini markazlashtirish va budjet ijrosi samaradorligini oshirish, budjet mablag'lari sarflanishini nazorat qilish tizimini takomillashtirish maqsadida rivojlangan davlatlar tajribasidan kelib chiqib, budjet ijrosi jarayonida g'aznachilik tizimining faoliyatini yanada takomillashtirish, g'aznachilik axborot dasturlari faoliyatini ijrosini to'liq ta'minlash taqozo etiladi. Bu budjetning daromadlar qismiga mablag'lar tushumi va ularni maqsadli ishlatilishi ustidan nazoratni kuchaytiradi. Budjet-soliq siyosati yaxlitligini ta'minlash jarayonida mahalliy budjetlar daromadlar bazasini mustahkamlash va ular mustaqilligini oshirish ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Mahalliy budjetlar jami daromadlarining kamida 70-80 foizini o'z daromadlari tashkil etmogi lozim. Bu esa budjetdan ajratiladigan dotatsiya hajmini kamaytirish imkonini beradi. Buning uchun mahalliy budjetlar o'z xududiy va mahalliy obligatsiyalarini chiqarishlariga keng imkoniyatlar berish kerak. Mahalliy budjetlar erkinliklarining cheklanganligi, o'z daromadlaridan manfaatdorlik darajasining pastligi ularni daromadlar bazasini turli manbalarini, ayniqsa, soliqsiz manbalarini qo'llashga bo'lgan qiziqishlarini so'ndirmoqda.

Bitiruv malakaviy ishida amalga oshirilgan tahlil natijalariga asoslangan holda quyidagi xulosalarni shakllantirishga muvaffaq bo'lindi:

1. Davlat budjeti daromadlarining qay tarzda va qay darajada shakllanganligi uning jamiyat hayotidagi rolini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi. Shu boisdan ham davlat budjetining daromad bazasini mustahkamlash masalasi hozirgi kunning dolzarb masalalaridan biridir.

2. O'zbekiston Respublikasi davlat budjetining solikli daromadlarini tahlil qilish natijalari hozirgi davrda egri soliqlar bo'yicha tushum summasi budjet daromadlarining tarkibida nisbatan yuqori salmoqni egallashini ko'rsatdi. Buning asosiy sababi shundaki, egri soliqlar sof fiskallik xarakteriga ega bo'lib, mahsulotlarning bahosida hisobga olinganligi sababli to'g'ri soliqlarga nisbatan barqaror tushumga egadir.

3. Soliq yukining og'irlashishi, xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning ayrim toifalari tomonidan yanada yuqori foyda olish istagi soliq to'lashdan bo'yin tovlash holatlarini yuzaga kelishiga turtki beruvchi asosiy omillar hisoblanadi. Shu sababli, mazkur omillar yuzaga kelishining oldini olish soliqqa oid jinoyatlarning keskin kamayishiga olib keladi.

4. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlardan undiriladigan barcha soliqlar ularning sof foydasi miqdorining kamayishiga olib keladi. Bu esa, o'z navbatida, ularning investitsion xarajatlarning moliyalashtirish imkonini pasaytiradi. Korxonalarning foydasidan olinadigan soliq bo'yicha soliqqa tortish bazasi nafaqat ishlab chiqarish xo'jalik xarajatlari summasiga, balki oldindan to'langan soliqlar summasiga ham kamayadi.

5. Davlat budjetiga to'lovlarni o'z vaqtida va to'liq undirishini ta'minlash maqsadida quyidagi tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

- davlat soliq nazoratini takomillashtirish;
- umumdavlat soliqlarini asosiy to'lovchilar hisoblangan korxonalar faoliyatini joylarda tekshirishning samaradorligini oshirish.

6. Budjet-soliq siyosatining yaxlitligiga erishish budjet ijrosi jarayonining takomillashtirish, ijtimoiy yo'naltirilgan iqtisodiyotga mos keladigan budjet tizimini yaratish uchun me'yoriy-huquqiy asoslarini mustahkamlash zarur. Shuning uchun O'zbekiston Respublikasining budjet kodeksini qabul qilish lozim, deb hisoblaymiz.

Ko'rsatib o'tilgan takliflar va tadqiqot natijalari mamlakatimizda budjet-soliq tizimidagi islohotlar samaradorligini oshirishga xizmat qiladi, deb hisoblash mumkin.

**I. O'zbekiston Respublikasi qonunlari. O'zbekiston Respublikasi
Prezident farmonlari va qarorlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari,
O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning asarlari**

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T.: O'zbekiston. 2001-39 b. (o'zgartirish va qo'shimchalar bilan)
2. O'zbekiston Respublikasi Budget Kodeksi. O'zbekiston Respublikasi qonuni. O'RQ-360-son. 26.12.2013. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2013 y. №52-I-son.
3. "Davlat budgetining g'azna ijrosi tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Prezident Qarori. PQ-594-son, 28.02.2007.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Davlat xaridi tizimini optimallashtirish va unga kichik biznes sub'ektlarini jalb qilishni kengaytirish to'g'risida"gi PQ-1475 – sonli Qarori. 07.02.2011 y.
5. "O'zbekiston Respublikasining 2012 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va davlat budjeti parametrlari to'g'risida"gi Prezident qarori. PQ-1675-son. 30.12.2011.
6. "O'zbekiston Respublikasining 2013 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va davlat budjeti parametrlari to'g'risida"gi Prezident qarori. PQ-1887-son. 25.12.2012.
7. "O'zbekiston Respublikasining 2014 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va davlat budjeti parametrlari to'g'risida"gi Prezident qarori. PQ-2099-son. 25.12.2013.
8. "O'zbekiston Respublikasining 2015 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va davlat budjeti parametrlari to'g'risida"gi Prezident qarori. PQ-2270-son. 4.12.2014.
9. "Budget tashkilotlarini mablag' bilan ta'minlash tartibini takomillashtirish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar

Mahkamasining 414-son Qarori. 03.09.1999. (O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining 148-son qarori (16.06.2007) bilan tasdiqlangan yangi tahriri).

10. “Davlat moliyasini boshqarishni isloh qilish loyihasini amalga oshirishga tayyorlanish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 144-son Qarori. 26.04.2002 y.

11. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O‘zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo‘llari va choralari. T: O‘zbekiston. 2009. – 56 b.

12. Karimov I.A. Barcha reja va dasturlarimiz Vatanimiz taraqqiyotini yuksaltirish, xalqimiz farovonligini oshirishga xizmat qiladi. - T.: “O‘zbekiston”. 2011 y. 24 b.

13. Karimov I.A. 2012 yil vatanimiz taraqqiyotini yangi bosqichga ko‘taradigan yil bo‘ladi. - T.: O‘zbekiston. 2012 y. 32 b.

14. Karimov I.A. Bosh maqsadimiz – keng ko‘lamli islohotlar va modernizatsiya yo‘lini qat’iyat bilan davom ettirish. – T.: O‘zbekiston. 2013 y. 32 b.

15. Karimov I.A. 2014 yil yuqori o‘sish sur‘atlari bilan rivojlanish, barcha mavjud imkoniyatlarni safarbar etish, o‘zini oqlagan islohotlar strategiyasini izchil davom ettirish yili bo‘ladi. – T.: O‘zbekiston. 2014 y. 32 b.

16. “2015 yilda iqtisodiyotimizda tub tarkibiy o‘zgarishlarni amalga oshirish, modernizatsiya va diversifikatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish hisobidan xususiy mulk va xususiy tadbirkorlikka keng yo‘l ochib berish – ustuvor vazifamizdir” O‘zbekiston Prezidenti Islom Karimovning mamlakatimizni 2014 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2015 yilga mo‘ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma’ruzasi. 19.01.2015 yil.

17. “Davlat budjetining g‘azna ijrosi Qoidalari”. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirining 4.08.2009 y. 69-sonli buyrug‘i bilan

tasdiqlangan va O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligida 16.09.2009 y. 2007-raqam bilan ro'yxatga olingan.

18. "O'zbekiston Respublikasi Davlat budgetida turuvchi tashkilotlarning xarajatlar smetasi va shtatlar jadvalini tuzish, ko'rib chiqish, tasdiqlash va ro'yxatdan o'tkazish tartibi to'g'risida Nizom". O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligida 19.11.2010 y. 2157-raqam bilan ro'yxatga olingan.

19. "O'zbekiston Respublikasi budget tasnifini qo'llash bo'yicha Yo'riqnoma" O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirining 20.08.2010 y. 65-son buyrug'iga ilova. O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligida 19.11.2010y. 2146-raqam bilan ro'yxatga olingan.

20. Xom ashyo, materiallar, butlovchi buyumlar va asbob-uskunalar xarid qilish bo'yicha tender savdolari o'tkazish to'g'risida Nizom (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 22.12.2009 y. PQ-1245-son Qarori bilan tasdiqlangan yangi tahriri)

21. O'zbekiston Respublika tovar-xom ashyo birjasida boshlang'ich narxni pasaytirish yuzasidan elektron auksion savdolari tashkil etish va o'tkazish tartibi to'g'risidagi Nizom. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 6.09.2012 y. 260-son qaroriga ilova.

II. Asosiy va qo'shimcha adabiyotlar

22. Burxonov U. Davlat xaridi. T.:«infoCOM.uz». 2010. 140 b.

23. Vahobov A.V., Abdullaev Yo.A., O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimovning "Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etish yo'llari va choralari" nomli asarini o'rganish bo'yicha o'quv qo'llanma. T.: "IQTISOD-MOLIYA", 2009. 100 b.

24. Vahobov A.V., T.Malikov. Moliya: Umumdavlat moliyasi. O'quv qo'llanma. T.: "IQTISOD-MOLIYA" - 2010, 595 b.

25. Vahobov A.V., T.Malikov. Moliya. O'quv qo'llanma. T.: "IQTISOD-MOLIYA" - 2012, 598 b.

26. Ibragimov A.K., Sugirbaev B.B. Budjet nazorati va auditi. O‘quv qo‘llanma. T.: «infoCOM.uz». 2009. 192b.
27. I.Karimovning “Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O‘zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo‘llari va choralari” nomli asarini o‘rganish bo‘yicha o‘quv qo‘llanma. – T.: Iqtisodiyot. 2009. 120 b.
28. Malikov T.S., Xaydarov N.X. Budjet daromadlari va xarajatlari. O‘quv qo‘llanma. T.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2007. – 245 b.
29. Malikov T., Jalilov P., Budjet-soliq siyosati. Mongrafiya. T.: Akademnashr, 2011. 472 b.
30. Nurmuxamedova B., Kabirova N. “Moliya”, O‘quv qo‘llanma. T.: “VNTSHINVESTPROM”, 2014. 224b.
31. Srojiddinova Z. Budjetlararo munosabatlar. T.: «infoCOM.uz». 2010. 156 b.
32. Срожиддинова З. Бюджетная система Республики Узбекистан. T.: «infoCOM.uz». 2010. 480 стр.
33. Срожиддинова З. Межбюджетные отношения T.: «infoCOM.uz». 2010. 140 стр.
34. Srojiddinova Z. O‘zbekiston Respublikasi budjet tizimi. T.:«infoCOM.uz». 2010. 480b.
35. Fayzullaev Yo.Sh., Azizova I.A. Budjetni o‘rta muddatli rejalashtirish. T.:«infoCOM.uz». 2010. 152 b.
36. Eshnazarov T.Sh. O‘zbekiston Respublikasida g‘aznachilik tizimi asoslari. O‘quv qo‘llanma. T.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2012. 304 b.
37. Qosimova G., Shaakramov K. Mahalliy budjetlar. O‘quv qo‘llanma. – T.: “Moliya”, 2012. 260 b.
38. Qosimova G. Davlat budjeti ijrosining g‘aznachilik tizimi. O‘quv qo‘llanma. T.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2008. 372 b.
39. Qosimova G.A. Mahalliy budjetlarni tuzish va ijrosini ta’minlash. O‘quv qo‘llanma. T.: “Fan va texnologiya”. 2007. 201 b.

40. Qosimova G.A. Gʻaznachilik. Oʻquv qoʻllanma. T.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2013. 448b.

41. Haydarov M., Suvonqulov A., Sugirbaev B., Nurmatov B. Davlat budjeti ijrosining gʻaznachilik tizimi. Oʻquv qoʻllanma. T.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2010. 235b.

42. Акперов И.П. и др. Казначейская система исполнения бюджета в Российской Федерации. Учебное пособие. – М.: КНОРУС. 2009 стр.

43. Афанасьев М.Р.. Бюджет и бюджетная система (изд.2), ЮРАЙТ, 2011. 782 стр.

44. Нещитой А.С. Бюджетная система Российской Федерации (изд.10), Дашков и К. 2011. 336 стр.

III. Davriy nashrlar, statistik toʻplamlar va hisobotlar

45. Sunnatullaev M. Davlat budjeti mablagʻlaridan samarali foydalanishni takomillashtirish. “Tejamkorlikning konseptual asoslari va uning ijtimoiy- iqtisodiy shart-sharoitlari” mavzusidagi Respublika oily oʻquv yurtlararo ilmiy amaliy konferensiya materiallari. Toshkent, 14.12.2014 yil. 59-bet.

46. Nurmuxamedova B. Budjet kodeksini takomillashtirishning ayrim masalalari. “Davlat boshqaruvi tizimini isloh qilishda moliyaviy resurslardan oqilona foydalanish muammolari” Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. Toshkent: 2015 y., 131-b.

47. Xayriddinov A. Mahalliy budjetlar daromad bazalari barqarorligini aniqlovchi koʻrsatkichlar tizimi. “Moliya” ilmiy jurnali. 4/2012. 28-bet.

48. Qiyosov Sh. Mahalliy budjetlarning tartibga soluvchi daromadlari. “Moliya” ilmiy jurnali. 2/2014. 34-bet.

49. “Budjet ijrosiga g‘aznachilik tizimini joriy etishning dolzarb muammolari” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferentsiya materiallari to‘plami. – Toshkent: “IQTISOD-MOLIYA” nashriyoti, 2011 y.

50. O‘zbekiston iqtisodiyoti. Axborot-tahliliy byulleten. Toshkent-2014.

IV. Internet saytlari

www.gov.uz (O‘zbekiston Respublikasi hukumat portali)

www.mf.uz (O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi rasmiy sayti)

www.undp.uz (BMTTD rasmiy sayti)

www.lex.uz (O‘zbekiston Respublikasi milliy qonunchiligi)

www.publicfinance.uz (O‘zbekistonda budjet islohotlari loyihasi sayti)

www.statistics.uz (O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistikasi qo‘mitasi rasmiy sayti)